

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MANAGEMENT

MAGISTRSKA NALOGA

MAJA BEZJAK

KOPER, 2017

2017

MAGISTRSKA NALOGA

MAJA BEZJAK

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MANAGEMENT

Magistrska naloga

RAZUMEVANJE HREMATIZMA PO PLATONU

Maja Bezjak

Koper, 2017

Mentor:
izr. prof. dr. Tonči Ante Kuzmanić

POVZETEK

V 5. in 4. stoletju pr. n. št. je antična Grčija prednjačila v umetnosti in politiki. Platon, grški filozof in Sokratov učenec, je bil velik zagovornik človeka in njegovih vrednot. O njem so pisali že mnogi avtorji. V naši magistrski nalogi sta bila temelja raziskave Platonov pogled na denar – hremata in pridobivanje denarja – hrematizem. V začetku dela je opisano življenje ljudi v takratni Grčiji, sledi prikaz Platona, njegovih književnih del in predvsem njegovega dela Država, v katerem se ukvarja s kritiko hremate in sofistov ter z vprašanjem pravičnosti in nepravičnosti ter bogastva in revščine. Ob koncu je podan naš pogled na denar v 21. stoletju, kritika države v 21. stoletju in primerjava hremate in bogastva v Platonovem in v sedanjem času. V slabih 2500 letih od Platona do danes se pogled na hremato in bogastvo ni bistveno spremenil. Ena od razlik je, da so takrat denar kovali in je imel že sam po sebi določeno vrednost, danes pa denar v papirni obliki v bistvu sam po sebi nima vrednosti. Za današnji čas pa so značilni tudi visoka skomercializiranost, močan razvoj tehnike in tehnologije ter različni mediji, ki vplivajo na življenje in miselnost ljudi. Nepravičnost je danes še vedno enaka, kot je bila v Platonovem času, in še vedno prevladuje, krepost pa se je že davno nekje izgubila.

Ključne besede: klasična Grčija, Platon, Država, hrematizem, sofisti, pravičnost, krepost

SUMMARY

In the 5th and 4th century B.C., ancient Greece was the leader in art and politics. The Greek philosopher, Plato, who was Socrates' student, was an advocate for mankind and its values. He has been discussed by many authors. In our Master's degree thesis, the base of the research was Plato's views on money – hremata – and gaining money – hrematism. In the initial part of the thesis, we describe the life of people in ancient Greece. There follows a presentation of Plato, his books and in particular The Republic, in which he criticises the topics of hremata and sophists and discusses the questions of justice and injustice, as well as wealth and poverty. In the final part, we give our own views on money in the 21st century, the criticism of the republic in the 21st century and the comparison of hremata and wealth between Plato's time and today. In the nearly 2,500 years from Plato to today, the attitude towards hremata and wealth has not changed drastically. One difference is, that back then the coinage was of real value and today paper money is not worth anything in itself. Another is that today's world is also one of high commercialisation and the development of technics and technology and the people are highly influenced by the media. Injustice is, as in Plato's time, still prevalent and virtues have long been lost.

Key words: classical Greece, Plato, The Republic, hrematism, sophists, justice, virtues

UDK: 336.741236.5(043.2)

VSEBINA

1	Uvod	1
1.1	Namen in cilji raziskave.....	3
1.2	Predpostavke in omejitve.....	4
2	Historična Grčija	6
2.1	Grčija v obdobju od 5. do 4. stoletja pred našim štetjem.....	7
2.1.1	Mesto/država (polis) v Grčiji.....	7
2.1.2	Bivališča/hiše v Grčiji.....	9
2.1.3	Življenje v Grčiji.....	9
2.1.4	Delo in verovanja v antični Grčiji.....	11
2.2	Atene in Šparta v antični dobi.....	12
2.2.1	Atene.....	12
2.2.2	Šparta.....	13
2.2.3	Razlika med Atenami in Šparto.....	15
2.3	Ekonomija pri Grkih.....	15
3	Platon	18
3.1	O Platonu nasploh.....	18
3.2	Platonova dela.....	20
3.3	Platonova Država.....	21
3.4	Platon in krepost.....	22
4	Platonovo razumevanje hremate in bogastva	24
4.1	Pojem hremate po Platonu.....	24
4.2	Pojem bogastva in revščine po Platonu.....	25
4.3	Pravičnost in nepravičnost po Platonu.....	28
4.4	Platonova kritika sofistov.....	30
5	Razumevanje denarja in bogastva v 21. stoletju	34
5.1	Pojem denarja/hremate v 21. stoletju.....	34
5.2	Elementi za kritiko države in bogastva v 21. stoletju.....	34
5.2.1	Demokracija.....	35
5.2.2	Politiki in zakonodaja.....	36
5.2.3	Novi kapitalizem.....	37
5.2.4	Zaprta kroga denarja.....	38
5.2.5	Trg, potrošništvo.....	38
5.2.6	Svet korporacij in komercialne.....	41
5.2.7	Vprašanje svobode.....	42
6	Primerjava hremate in bogastva za časa Platona in v 21. stoletju	45
7	Sklep	50
7.1	Možnosti za nadaljnje raziskovanje.....	52
7.2	Prispevek k stroki.....	52
	Literatura	53

Viri..... 56

SLIKE

Slika 1: Zemljevid antične Grčije.....	6
Slika 2: Platon	18

KRAJŠAVE

n. št.	našega štetja
pr. n. št.	pred našim štetjem
RS	Republika Slovenija
SSKJ	Slovar slovenskega knjižnega jezika
t. i.	tako imenovani
ZDA	Združene države Amerike

1 UVOD

»Pravijo, da je ljubezen do denarja vir vsega zla. Stiskači so zaljubljeni v svoj denar, tatovi pa v denar drugih ljudi. Denar je mnoge zapeljal v zločin, a vendar slovi tudi kot prinašalec sreče.« Jakovac (2013, 3)

Pod besedo denar danes razumemo »splošno veljavno plačilno sredstvo in merilo vrednosti«. (SSKJ 2017) Denar je beseda, ki jo slišimo večkrat na dan in igra v našem življenju veliko vlogo. Delamo za denar, da lahko plačujemo naš način življenja. »Če nimaš denarja, umreš,« pravi Kralj (2003, 50).

Osrednja beseda za denar po Platonu pa je, kot v celotnem klasičnem času, chrēmata oz. po slovensko hremata.

Schriegl (2013, 9-10) navaja, da se je »beseda hremata v Grčiji uporabljala od nastanka gospodarstva in je imela v klasičnem času precej nedorečen pomen. Platon s pojmom hremata opisuje premoženje, denar, ki ga nekdo podeduje, ali generalno dragocenost. Hremato največkrat uporablja v ozki povezavi z denarjem: sofisti vzamejo hremato za poučevanje, hremata se prejema tudi za vzdrževanje in s hremato se plačujejo dajatve državi. Pridobivanje denarja in poklice, za katere se dobi plačilo, Platon označuje pod chrēmatickê oz. hrematizem. Delavce, kmete in ostale ljudi, ki se ukvarjajo s pridobivanjem nečesa, za kar dobijo denar, pa Platon označuje kot chrēmatickajje oz. hrematiste.«

Denar je Platon tako imenoval hremata, tiste, ki delajo za denar, hrematiste in pridobivanje denarja hrematizem.

Obrazložitev besede hrematistika, kot jo poznamo danes, najdemo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ 2017) in pomeni »nauk o gospodarstvu, katerega edini namen je kopičiti bogastvo«, vendar se te navedbe v naši raziskavi ne bomo dotaknili, saj se zdi, da je ta opis hrematizma podal Aristotel, ki je bil Platonov učenec in tako naslednik njegovega razumevanja hrematizma, a tudi to ni povsem natančno.

Da pa bi lažje razumeli Platonov pogled na hrematizem in ga primerjali z današnjim, se moramo vrniti v 5. in 4. stoletje Grčije pr. n. št., spoznati Platona, takratno življenje prebivalcev v Grčiji in Platonov odnos do hrematizma.

Platon je bil priznani grški filozof, ki je izhajal iz Aten. V svojih delih je iskal odgovore na vprašanja o človeški naravi, etiki, bil pa je tudi velik kritik hremate (denarja). Njegov učitelj in prijatelj Sokrat je bil Platonov vzornik. Že v rani mladosti je Platona zanimalo vladanje in v svojem delu Država je poskušal najti primeren in pravičen način vladanja. V njegovi »državi« je bilo celotnemu prebivalstvu prepovedano, da bi se ukvarjali s poklici, ki prinašajo dobiček, predvidi pa tudi, da vladajoči za vladanje ne dobijo hremate, temveč zanje skrbijo kmetje, obrtniki in trgovci. V njegovih poznejših delih lahko opazimo, da sta tako Platon kot tudi

Sokrat kopičenje hremate obravnavala kot velik problem. Ker Sokrat ni ničesar zapisal, je bil Platon tisti, ki je ovekovečil njegova razmišljanja.

V času Platonovega rojstva, leta 427. pr. n. št., so Atenci živeli v senci zbirališča filozofov, umetnikov, državnikov in vojskovodij. Po zmagi v grško-perzijskih vojnah je sledila krvava peloponeška vojna in ko so leta 404. pr. n. št. po padcu Aten prišli na oblast aristokrati, se je Platon, kot navaja v svojem avtobiografskem Sedmem pismu, želel posvetiti političnemu življenju. Toda kmalu se je izkazalo, da je bila nova oblast v primerjavi s prejšnjo veliko slabša. Leta 403. pr. n. št. se je ponovno vzpostavila demokratična ureditev, ki je štiri leta kasneje Sokrata, katerega je Platon poimenoval »najpravičnejši človek svojega časa«, obsodila na smrt, ugotavlja Kiković (2016).

Platon je tako živel v predindustrijski, sužnjelastniški agrarni družbi. Walsh (2007) tako navaja, da je bil to svet, kjer se je veliko proizvajalo za individualno rabo v gospodinjstvu; zelo malo je bilo proizvodnje blaga za trg. Stari Grki niso imeli bančništva v obliki, ki bi ga lahko mi prepoznali kot takega, niti niso imeli kapitala, ki bi ga ekonomsko obračali. In kljub temu menimo, da je veliko vsega, kar se lahko naučimo od Platonovih analiz moralnih nevarnosti denarja in poslovnem življenju na splošno; upamo si trditi, da je njegova analiza psihološke korupcije denarja in motiv za pridobivanje dobička bolj značilna za sodobno življenje, kot je bila za časa Platonovega življenja.

Laut Desmond Lee (1974, cit. po Schrieffl 2013, 2) navaja, da se v Platonovih delih kaže »veliko nezaupanje v nekaj, čemur danes pravimo motiv za profit in politični vpliv na privatno bogastvo«.

Christopher Bobonich (2010, cit. po Schrieffl 2013, 2) ugotavlja, »da so tisti, ki niso filozofi, pri Platonu predvsem ljudje, ki svoje telo in bogastvo vrednotijo kot njihovo centralno življenjsko vsebino«. In po Johnu Cooperju (2000, cit. po Schrieffl 2013, 2-3) je »Platon mnenja, da so ljudje, izključno na podlagi velike privlačnosti razkošja, pripravljene iti preko osnov pravičnosti«.

Schrieffl (2013, 12) pa o bogastvu Grkov v času Platona dodaja, da pri Grkih kot standard bogastva v tistem času ni bila le količina hremate, temveč tudi potreba po delu. Grk je bil bogat tudi, če je lahko živel, ne da bi moral delati, in reven, če ni imel za osnovno preživetje brez dela. Kriterij za razlikovanje med biti bogat ali reven je v Grčiji pomenilo tudi, ali mora nekdo delati ali ne.

Ker sta se Platon in Sokrat borila za vrednote človeka in njegovega pravičnega življenja, Platon (1967, 21) v Apologiji Atence poziva: »Prijatelj moj ljubi, Atenec si, meščan največjega, po znanosti in moči najslavnejšega mesta na svetu, pa te ni sram, da se pehaš samo za tem, kako bi si pridobil čim več denarja pa slave in časti, na sprevidevnost in resnico in spolnitev duše pa niti v sanjah ne pomisliš?« S tem želi ljudi prepričati, da naj jim bo vendar glavna skrb čim večja blaginja duše, ne pa skrb za čim večje imetje. Nato pa v istem

delu, spet kot lik Sokrata, poudarja, da se Sokratova blagovest glasi: »Bogastvo ne rodi kreposti, narobe, krepost prinaša bogastvo in vse druge dobrine v zasebnem in javnem življenju.« (Platon 1967, 22)

Sokrat je tako postavil revščino kot nekaj pozitivnega in je edini človek v zgodovini, ki je bil s svojo revščino zadovoljen. Finley Moses I. (1987, 36) pa še dodaja, da »je Sokrat šel tako daleč, da je s samim načinom življenja dal slutiti, da bogastvo ni niti bistveno niti v vsakem primeru koristno, če hočemo živeti dobro. Platon je šel še dlje, vsaj v Državi, kjer je svojim filozofom – vladarjem odrekel vsakršno lastnino dobrine, ki so navadno dovoljene.«

Ziegler Bernd (2008, 36) ob tem pojasnjuje, da Platon v Državi oblikuje vizijo idealne države, pri čemer imajo Grki v mislih državo kot mesto (polis), torej mestno državo, ne pa teritorialno ozemlje, kot si pomen besede država razlagamo danes. Platon je želel iznajti dober državni model, vendar pa ni izhajal iz ekonomskih razlogov, temveč se je opiral na vprašanje pravičnosti. Iz tega sledi, da Grki zastavljajo zadevo denarja ne kot ekonomsko, pač pa kot etično vprašanje in problem.

Platon (1995, 45) v Državi tako ugotavlja, »kako vsi soglasno poudarjajo, da sta razsodnost in pravičnost sicer lepi, toda tudi težki in utrudljivi. Samopašnost in nepravičnost pa sta prijetni in lahko dosegljivi in šele po splošnem mnenju in zakonu sramotni. Donosnejša kot pravičnost je praviloma nepravičnost in ničvredneže, če so le bogati in sicer mogočni, imajo nasploh za srečne in jih obsipavajo z zasebnimi in javnimi častmi, slabotnih in ubogih pa nihče ne časti in se ne meni zanje, čeprav priznavajo, da so boljši kakor drugi.«

Iz doslej navedenega izhaja, da se bo naše področje raziskovanja magistrske naloge nanašalo na Platonovo razumevanje denarja oz. hremate in bogastva za časa njegovega življenja. Zanimalo nas bo, kako Platon opredeljuje pravičnost in nepravičnost, v kolikšni meri sta hremata in hrematizem povezana z razmišljanjem človeka in njegovim pohlepom ter kakšna je razlika pojmovanja hrematizma v času Platona in v današnjem času, če kaj takega sploh obstaja.

Razlog za izbiro problema leži v tem, da je o Platonovem razumevanju hrematizma v slovenščini zelo malo raziskanega. Ob pregledu tuje literature in teorije, ki se ukvarja z obravnavano problematiko, bomo lahko prispevali k širšemu razumevanju Platonovih idej o hrematizmu, globljemu pogledu na hremato in človeško naravo, ko je le-ta v igri.

1.1 Namen in cilji raziskave

Namen magistrske naloge je bil raziskati Platonovo razumevanje hrematizma in podati primerjavo z njegovim in današnjim razumevanjem le-tega.

Cilji magistrske naloge so bili:

- podati pregled literature in virov na temo antične Grčije in Platona,
- povezati različne vidike hrematizma od Sokratove revščine, honorarjev sofistov in Platonovih pravil v Državi,
- ugotoviti, kakšna je razlika med pojmovanjem hrematizma za časa Platona in danes,
- podati priporočila za prakso in nadaljnje raziskovanje tudi v našem okolju, ki se sploh ne ukvarja s historičnimi razumevanji in raziskavami.

V magistrski nalogi smo tako uporabili analitični pristop. Metodologija se je opirala na sekundarne podatke v domači in tuji literaturi in pa predvsem na dela samega Platona. Uporabili smo potem takem tudi zgodovinsko metodo, s katero smo proučevali zgodovinski razvoj dogodkov, ter nenazadnje tudi metodi kompilacije ter klasifikacije, saj smo poskušali opredeliti pojem Platonov hrematizem (pojma denarja in bogastva, a tudi kaj več v zvezi s tem) in proučiti dan problem na podlagi opisovanja dejstev in odnosov ter spoznanj oz. sklepov različnih avtorjev.

1.2 Predpostavke in omejitve

V naši raziskavi smo naleteli na metodološke in vsebinske omejitve.

Metodološke omejitve:

Obravnavali smo Platonov hrematizem, saj je bil Platon nenazadnje Aristotelov učitelj. Čeprav smo v osnovi izhajali iz želje po raziskavi Aristotelovega hrematizma, ki je pomenil pridobivanje bogastva na račun vojn, ropov, umorov in kraje, smo naleteli na Platona, ki je o hrematizmu razmišljal pred njim. Z razumevanjem Aristotelovega hrematizma se tako v naši magistrski nalogi nismo ukvarjali.

Vsebinske omejitve:

Proučevali smo zgodovino v času 4. in 5. stoletja pr. n. št. v stari Grčiji in Platonovo analizo hrematizma v smislu pridobivanja hremate na pravičen oz. nepravilen način, nismo pa raziskovali hremate kot plačilnega sredstva, grško nomisma in njegove uporabe (denimo v poznejših obdobjih – v tem smislu gre za topično, osredotočeno metodologijo preiskovanja).

Naša predpostavka je temeljila na dejstvu, da je o Platonu sicer že veliko napisanega, redke pa so raziskave o njegovem pojmovanju hrematizma. V slovenščini jih recimo sploh ni.

Pri proučevanju Platona bi bilo potrebno raziskati tudi njegovo delo Zakoni, saj je nekakšno nadaljevanje Države, vendar bi bila taka raziskava preširoka, zato se je sami nismo lotevali.

V nadaljevanju bomo predstavili način življenja v Grčiji za časa 5. in 4. stoletja pr. n. št. Zanimalo nas bo, kako so takrat Grki živeli. Primerjali bomo Atene in Šparto, ki sta v Platonu pustili močne sledi, ter pojmovanje ekonomije v Grčiji. Sledila bosta opis Platona in kratek

pregled vsebine njegovih del. Bolj natančno se bomo posvetili njegovemu delu *Država* ter njegovemu razumevanju hremate in bogastva, revščine, pravičnosti in nepravčnosti. V smislu hrematizma je pomembna tudi njegova kritika sofistov, ki jo bomo proučili s primerjavo razlage različnih avtorjev. Sledila bo obravnava pojma denarja v 21. stoletju, bogastva in revščine ter pravičnosti in nepravčnosti v 21. stoletju, nato pa bomo naredili še primerjavo med Platonovim razumevanjem hremate in bogastva in le-tega v 21. stoletju. Na koncu našega dela bo sledil sklepni del, možnosti za nadaljnje raziskovanje in prispevek k stroki.

2 HISTORIČNA GRČIJA

Obdobje Grčije od leta 1200 pr. n. št. do 5. stoletja n. št. spada v obdobje antike, imenovane tudi klasični stari vek. Ker so bili tisti, ki so pisali o Grčiji v času pred našim štetjem, le premožni in izobraženi ljudje, lahko na življenje in razvoj Grčije gledamo samo iz njihove perspektive. Ostali sloji prebivalstva niso imeli ne znanja ne denarja, da bi lahko karkoli zapisanega pustili njihovim zanamcem.

Zgodovina Grčije se je razvijala skozi nekaj stoletij na prostranem in raznolikem področju. Grki so bili začetniki civilizacije, v katero so se zlili plodni vplivi velikih populacij vzhodnega Sredozemlja. Potem ko je Grčija zacvetela na Balkanskem polotoku, se je razširila na vzhod in zahod in živela naprej tudi pod rimskim gospostvom, čeprav z omejeno močjo (Lopez Melero 1994, 4).

Grčija oz. Helada v klasičnem starem veku ni nikoli imela pravega političnega pomena. Flaceliere (1959, 5) navaja, da sama Grčija pred makedonsko in rimsko vladavino nikoli ni bila enotna država. Atene, Šparta in Tebe so bila tri najrazvitejša in najčastihlepnejša mesta tistega časa, ki so upravljala z usodo ljudi. Zveze, ki so jih osnovale te države, niso trajale dolgo, niti niso obsegale vseh grških držav. Vsaka od teh držav je, čeprav je bila še tako teritorialno majhna, težila k popolni neodvisnosti in je imela svoje politične, verske in pravne institucije, pogosto tudi svoj poseben denar, kot tudi poseben sistem uteži in mer.

Za lažjo predstavo Grčije v antiki prilagamo sliko spodaj. Iz slike 1 je razvidno ozemlje Šparte in Aten ter drugih polisov v takratni Grčiji.

Slika 1: Zemljevid antične Grčije

Vir: e-učbeniki 2017.

V nadaljevanju bomo podali še kratek pregled življenja v Grčiji v obdobju med 5. in 4. stoletjem pr. n. št., saj je pomembno, da poznamo osnovne razmere življenja Grkov tistega časa.

2.1 Grčija v obdobju od 5. do 4. stoletja pred našim štetjem

V obdobju med 5. in 4. stoletjem pr. n. št., ko se je rodil Platon, so potekale peloponeške vojne med Atenami z zavezniki in Šparto z zavezniki. Boji so trajali vse do leta 404. pr. n. št., ko so Atene in Šparta dokončno sklenile mirovno pogodbo.

V Atenah so imeli v času bojev demokracijo, ki je z nespametno politiko doživela, da so uvedli oligarhijo, ki pa je, nenazadnje, trajala le 8 mesecev.

Sovre (2002, 256) o tistem času navaja, da je skupina tridesetih predlagala ustanovitev državnega sveta 500 članov, poleg tega pa so priznali polno državljanstvo 3000 meščanom. Tako je imela trideseterica vso oblast. Z nasilnimi odloki so še poskrbeli za učvrstitev svojega osebnega položaja. Sofistom so prepovedali poučevanje in brezobzirno spravljali s poti ljudi, ki jim niso ustrezali. Umorili so celo vrsto uglednih demokratov, drugi so zbežali, imetje pa so jim zaplenili. Skratka, bili so krvava strahovalna vlada najhujše vrste.

Bratož (2010, 134) ob tem meni, da oligarhični prevrat atenskega zunanjepolitičnega položaja tistega časa ni izboljšal. Zmaga demokratičnega gibanja na Samosu je leta 412. pr. n. št. spodbudila demokratično gibanje v Atenah. Atensko ladjevje, ki je bilo zasidrano pred Samosom, je odpovedalo pokornost oligarhičnemu režimu. Nova ureditev, ki se označuje tudi kot Teramenova ustava (po državniku Teramenu), je pomenila kompromis med oligarhično in demokratično državo. Državo je vodil svet, ki se je delil na štiri sekcije. Politične pravice je imelo 5000 vojaško sposobnih državljanov. Ta ureditev je ostala v veljavi do leta 410. pr. n. št.

Grkov ne smemo metati v koš z drugimi narodi. Kljub smislu za lepoto in umetnost v politiki niso poznali meja. Ta narod se je v 5. stoletju pr. n. št. kljub vojevanju v naglici gnal do vrha razvoja. Vso grško kulturno ustvarjanje je temeljilo na čaščenju bogov. Ker je bila Grčija po vojnah porušena, jo je bilo treba obnoviti. Gradili so templje, kot je bila Olimpija, starejše stavbe pa so obnavljali. Razne ostale skulpture, ki so jih postavljali, so potrebovali za zahvalo nebeškimi bogovom za njihovo pomoč v vojevanju in njihovo dobrodušnost do Grkov, da so preživeli. Grčija tako še danes velja za svetovno pomembno središče kulture in umetnosti.

2.1.1 Mesto/država (polis) v Grčiji

Lopez Melero (1994, 6-7) navaja, da so prebivalcem antične Grčije mesto, dežela in morje tvorili vsakdanji pejzaž. Noben kraj v Grčiji ni bil od morja oddaljen več kot 90 kilometrov,

tako da so bila skoraj vsa mestna središča v bližini obale. Gorata narava je ovirala kopenske povezave, zato so že nekoč raje uporabljali pomorske zveze. Grška mesta so bila že od nekdaj majhna, obkrožena z vrtovi, polji, gozdovi in pašniki, nastajala so na morski obali, vendar ne čisto ob morju, da so bila varna pred pirati. Grkom so mesta veliko pomenila. Zavedali so se politične in socialne plati bivanja v njih in so znali izkoristiti prednosti mesta. Idealno mesto ni smelo biti preveliko, da so lahko vsi meščani aktivno sodelovali pri urejanju javnih zadev, da pa so se tisti, ki so živeli v bližnji okolici, lahko brez težav podali v mesto.

Klasični grški ženski samostalnik polis se nanaša na skupnost politai (člani - polis). Epska beseda polis se nanaša zlasti na akropolo, trdnjavo, v kateri bi si lahko skupnost našla zavetje v času nevarnosti. Vsak polis je bil sestavljen iz vsote določenih gospodinjstev z zasebno lastnino, skupno lastnino in lastnino bogov. Zaščitenost zemlje in izkoriščanje njenih prednosti je bila odvisna od sodelovanja med ljudmi in bogovi. Ljudje so bogovom dajali nagrade, dajatve za prispevke božanskih moči (plodnost, pogum, pravičnost, zmaga), brez katerih človeški napori ne bi bili tako učinkoviti. Ta darila (daritve, žrtve) so bila zagotovljena iz človeške lastnine. Festivali in drugi rituali, kjer so darovali darila bogovom, so artikulirali tiste, ki so bili vključeni v zavezo na obeh straneh, človeške in božanske. Članstvo v polisu je pogojevalo sodelovanje v polisu v smislu širše skupnosti. Zunanji akterji, ki so se hoteli udeležiti polis dogodkov, so to lahko storili pod določenimi pogoji: ambasadorji so vstopili v politični prostor polisa le pod zaščito sodnikov ali svetov, nedržavljeni pa so se lahko vpeljali v polis pod skrbništvom državljan ali drugih pogojev, ki jih je takrat določal polis (Blok 2013, 164-167).

Bratož (2010, 52-53) navaja, da je bil polis prva pravno urejena država v evropski zgodovini, ki je nastala že v 8. stoletju pr. n. št. Kot zgodovinski pojav sodi v dobo, ko je na vzhodu asirska država kot utelešenje velike države dosegla svoj vrh. Modela države na vzhodu in zahodu sta se zelo razlikovala tako z ozirom na velikost, ureditev in pravni položaj vladajočih in vladanih. Obema pa je bila skupna temeljna božja ideja obstoja države. Pri Asircih je bil to državni bog Asur, pri Grkih je bila tej vlogi namenjena cela vrsta mestnih bogov, ki so bili zaščitniki in s tem idejna podlaga za obstoj države. V kultu mestnega boga sta se združeval sfera političnega in svet religioznega življenja. Polis je bila tako v idealnem primeru skupnost, ki je združevala pravno ureditev, religijo in gospodarsko življenje. Zunanja značilnost polisa je bila prostorska omejenost. To dejstvo je pogojevalo izredno koncentracijo političnega, verskega, kulturnega in gospodarskega življenja na ozemlju take države. Majhnost je silila posamezne polise, da so bili v zunanji politiki zmerni in da so se povezovali z drugimi državami, če so si prizadevali za večjimi cilji. Največja je bila Šparta, ki je obsegala 8.400 m², sledila ji je atenska država z 2.550 m², Argos je imel 1.400 m², ostale so bile po velikosti daleč pod povprečjem, saj so bili najmanjši polisi veliki le okrog 75 m².

Za mestne države ali polise sta bila značilna ravnovesje moči in pravica do soodločanja. Struktura polisa je tako ohranila svoj vpliv v organizaciji evropskih mest, pa tudi v političnih

strukturah poznejših družb. Ljudje so se ukvarjali z vprašanjem, kot je pravičnost, in razvili so temeljne družbene vrednote, na primer varovanje šibkejših členov skupnosti. Človekova narava in pravično vodenje države sta postali glavni temi grške filozofije.

2.1.2 Bivališča/hiše v Grčiji

Ljudje v Grčiji so bili torej združeni v polise. V polisih so bili porazdeljeni med različne sloje, in tako so imeli tudi različna bivališča, torej hiše. Velikost in oblika hiše sta bili odvisni od tega, v kateri sloj je kdo spadal, in vzročno posledično tudi od finančnega stanja družine oz. posameznika.

Obstajalo je več tipov hiš, četudi so bile vse bolj skromne. Konstrukcije so bile zelo revne, narejene iz lesa, nežgane opeke in proda. Če podnajemnik ni plačal najemnine, je lastnik lahko odstranil vrata ali odkril streho ali pa zaprl vodnjak. Kdor se je tako znašel na cesti, mu ni preostalo drugega, kot da je pobral tistih nekaj svojih stvari in si poiskal drugo zatočišče. Nekateri pisni viri trdijo, da so obstajale tudi večje hiše, v katerih je stanovalo več družin. Premožne družine so imele udobne, dovolj prostorne sobe, da so lahko v njih stanovali tudi sužnji, ki so opravljali hišna opravila. To so bili t. i. hišni sužnji. Domneva pa se, da je večina bogatašev živela zunaj mesta ali na bližnji deželi, kjer so imeli svoja posestva in prostora na pretek (Lopez Melero 1994, 16-17).

2.1.3 Življenje v Grčiji

Življenje v Grčiji je bilo v 5. in 4. stoletju pr. n. št. po peloponeških vojnah polno sprememb. Ljudje so bili v tem času deležni različnih političnih ureditev in s tem tudi spreminjajočega se načina življenja. Zakonodaja se je spreminjala iz dneva v dan.

Gagarin (2013, 221) pravi, da so Grki začeli sprejemati zakone že okrog sredine 7. stoletja pr. n. št. Od takrat se je zakonodaja razširila in igrala pomembno vlogo pri razvoju polisa in njegove vse večje avtoritete. Grki so praktično napisali vse svoje zakone na bolj ali manj trajnih materialih – ponavadi na kamnu, bronu ali lesu – in so jih vidno razkazovali v osrednjem državljanskem prostoru, običajno na nekem svetem območju v mestu. Vsako mesto je imelo lastne zakone, čeprav je bilo, seveda, opaziti podobnosti med različnimi mesti.

Informacije o zakonodaji v mestih, razen v Gortinu in Atenah, so zelo razpršene pred helenističnim obdobjem, zaradi narave epigrafskih zbirk pa je takšno zakonodajo zelo težko najti. Zdi se, da je večina mest še naprej sprejemala zakonodajo in jo javno prikazovala. V času kratkega oligarhičnega prestopa leta 411. pr. n. št. so bili zakoni v kaotičnem stanju: prejšnji in poznejši zakoni, ki so bili včasih v nasprotju s seboj, so bili prikazani po vsem mestu, zaradi česar je bilo težko vedeti, kateri so bili še vedno veljavni. Ko se je demokracija ponovno vzpostavila, so Atenci določili komisijo za ponovno preučitev svojih zakonov, da bi

odpravili zastarele zakone in neskladja med zakoni ter na enem mestu zapisali le tiste zakone, ki so bili trenutno veljavni. Skupaj s temi reformami so Atenci odobrili nov, strožji postopek za sprejemanje nove zakonodaje: svet bi imenoval odbor nomothetai ("zakonodajalca"), da preuči morebitne predlagane nove zakone in dobi zadosten vložek potrditve ljudstva. Šele po tem, ko so nomothetai in svet potrdili zakon, so lahko nato zanj glasovali na skupščini (Gagarin 2013, 229-231).

Grki so le s težavo sledili zakonodajnim spremembam. Še največjo oporo med ljudmi je bilo čutiti v družinskih skupnostih, kjer so veljale dolgoletne norme.

Družinsko skupnost v klasični Grčiji so običajno sestavljali zakonca in njuni otroci ali posvojenci. Družina je predstavljala naravno in pravno enoto družbe. Prav pomembnost družine kot temelja države je vplivala na to, da so ekonomski interesi in družbeni pogovori prevladali nad čustvi bodočih zakoncev. Poroka je bila predvsem pogodba med dvema meščanoma: med ženinom in pravnim zastopnikom neveste. Ženski namreč niso priznali pravne sposobnosti. V bistvu so imeli Grki poroko za nujno zlo, saj je bilo treba imeti potomca, ki si mu lahko zapustil premoženje, ki je nadaljeval družinsko tradicijo in je pokopal očeta po običajih in mu izkazoval iz roda v rod dedovane časti (Lopez Melero 1994, 30-31).

Za razliko od ženske so bili starejši ljudje v Grčiji zelo spoštovani. Flaceliere (1959, 89) navaja, da so »imeli njihovi sinovi posebno dolžnost, da bedijo nad starostjo njihovih staršev in skrbijo za njihove potrebe. Na napisu iz Delfov je ohranjen začetek enega izmed zakonov tistega mesta: 'Če bo nekdo prijavljen sodišču, ker ne skrbi za očeta in mater, naj bo okovan in vržen v temnico, vse dokler ...' Kamen je tu razbit in konec teksta zakona manjka. Najresnejša obveza sinov do staršev je bila, da so jih morali pokopati po običajnih obredih.«

V ljudeh so želeli s tem zakonom ohraniti duh pravičnosti. Pa vendar vsi zakoni niso bili temu namenjeni. Zanimivo je, da so že takratni grški zakoni dopuščali ločitev. Seveda se je lahko ločil le moški, saj ženska do tega ni imela pravice, razen če se je njen pravni zastopnik odločil, da bi jo lahko bolj bogato oženil. To zagotovo ni bilo pravično.

Moški je lahko zavrgel ženo, ne da bi to moral posebej pojasnjevati, vrnil je le doto. Prav tako je lahko mož pri sebi obdržal tudi otroke, rojene v zakonu. Tudi nevestin oče je lahko razdril poroko, če je smatral, da se bolj izplača omožiti hčerko z drugim snubcem. Platon trdi, da je idealno imeti dva otroka, sina in hčerko. Toda Grki so raje sledili smislu grških porok: imeti sina, ker bo le tako zagotovljeno ohranjanje in nadaljevanje družinske tradicije. Navada antičnih Grkov je bila tudi ubijanje nezaželenih otrok, predvsem deklic. Zakonsko sicer to ni bilo dopuščeno. Lahko pa so otroka pustili na milost in nemilost na cesti, kjer je umrl, če ga ni nekdo pobral. Vsi otroci so dobivali imena, ki so bila sestavljena iz več besed, ki so izražale določeno vrlino ali povezanost z božanstvom. Z imenom je novorojenec pridobil pravico do življenja in mesto v družbi (Lopez Melero 1994, 32-43).

2.1.4 Delo in verovanja v antični Grčiji

V stari Grčiji ročno delo ni bilo cenjeno, saj so menili, da jim jemlje čas, v katerem bi se lahko predajali duhovnosti in čutnim zaznavam sveta. To je še posebej veljalo za delo tistih, ki so od delodajalca prejeli plačilo. Kako naj bo človek resnično svoboden, če je vsakodnevno preživetje odvisno od drugih?

Grki so večkrat poudarjali, da so bogati takrat, ko jim ni potrebno delati. Nič čudnega torej, če so ročna dela prepustili sužnjem, ki so bili obsojeni na nesvobodo. Opravljati javno ali vojaško funkcijo je bilo v družbenem merilu najbolj prestižno delo. Imeti zemljišče, četudi revno in majhno, je pomenilo biti samozadosten, torej svoboden, ker je lastniku omogočalo, da si pridela tisto, kar je potreboval, da je nahranil in oblekel sebe in družino. Na dobičkonosne dejavnosti, kot je trgovanje, niso gledali z odobravanjem. Špartancem, ki so bili vzgojeni za bojevanje in vodenje, so prepovedali kakršnokoli ukvarjanje s trgovinskimi ali rokodelskimi dejavnostmi. V Atenah in Korintu, kjer pa sta se trgovina in rokodelstvo razmahnila, pa se je veliko ljudi posvetilo tema dejavnostma, ne da bi jih zato zaničevali. Delo umetnikov, arhitektov, kiparjev ali slikarjev, zdravnikov ali najbolj cenjenih retorikov so spoštovali, toda ne toliko kot danes, saj je bilo ponižujoče delati za denar. Grki si niso nikoli zastavljali vprašanja, ali je prav, da človek postane last drugega človeka. Suženstvo je bilo zanje nekaj naravnega. Toda tudi sužnje so imeli za človeška bitja in ti niso vedno opravljali le najtežjih in najnižjih del. Lahko so bili zaposleni kot učitelji, zdravniki ali nižji uradniki. Nekateri so si prihranili dovolj, da so si lahko kupili svobodo. Za antične Grke je bil resnično svoboden tisti, ki je bil popolnoma svoj gospodar, resničnega dostojanstva pa je bil deležen tisti, ki so ga spoštovali drugi. Celotno grško podeželje je živelo izključno od kmetijstva. Mesto je bilo idealen prostor za rokodelce in trgovce. Ljudje vseh starosti, tako moški kot ženske, svobodni ljudje ali sužnji, meščani in tujci, vsi, ki so se ukvarjali z rokodelstvom, so se v trgovinicah in na trgu oskrbovali z vsem potrebnim za svoje obrti (Lopez Melero 1994, 59-71).

Grki so znani po čaščenju nešteti bogov, svojih in tudi drugih. Verjeli so, da je na svetu veliko različnih bogov, ki ljudem namenjajo dobro, če jih le-ti častijo, in slabo, če jih ne upoštevajo.

Lopez Melero (1994, 72-75) navaja, da so Grki bogovom pripisovali človeške lastnosti, tako telesne kot duševne: tisto, kar jih je ločilo od ljudi, je bila nesmrtnost. Bogovi so posebej red in ravnovesje sveta. Grki so jim pogostokrat pripisovali tudi vsemogočno pravičnost, s katero naj bi kljub muhavosti usode namenili vsakomur tisto, kar si je zaslužil. Najpomembnejše verske slovesnosti so bile tudi uradni prazniki. Praznovanj se je udeleževala celotna skupnost.

2.2 Atene in Šparta v antični dobi

Mesti oz. polisa Atene in Šparta sta bili v času med 5. in 4. stoletjem pr. n. št. velika nasprotnika. Z ene strani je bila Šparta znana po veliki vlogi države v družabnem življenju, vojaški aristokraciji, strogem vojaškem izobraževanju in vojaški morali, vendar pa prav tako po strogih etičnih normah in v zelo skromnem načinu življenja. Na drugi strani pa so bile demokratične Atene, ki so imele prevlado v grških mednarodnih odnosih. Pogled Platona na različno ureditev Aten in Šparte v tistem času je pomembno vplival na njegove ideje in dela.

2.2.1 Atene

Bratož (2010, 55) navaja, da naj bi »Atene po mitološkem izročilu ustanovil Tezej. Tradicija nakazuje, da je država nastala z združitvijo več majhnih državnih tvorb. Združitev pod vodstvom atenskih knezov z rezidenco na Akropoli je zagotovo rezultat daljšega procesa, ki se je zaključil v 8. stoletju pr. n. št. V 7. stoletju pr. n. št. pa se je v atensko državo vključil še elevzinski polis. Proces povezovanja različnih skupnosti, kjer je prišlo – povsem drugače kot v Šparti – do popolnega pravnega izenačenja med glavnim mestom in podeželjem, je treba pripisati politični nadarjenosti atenskih knezov.«

Klasične Atene so služile kot model starogrškega državljanstva in političnega življenja. Atene za izobrazbo »svojih« otrok niso posebej skrbele. Premožnejši so otroke vzgajali za branje in pisanje, glasbo in telovadbo ter jim plačevali šolanje pri zasebnih učiteljih - sofistih. Od teh izobraženih otrok se je potem v njihovi starosti pričakovala udeležba pri političnih odločitvah Aten. Otroci revežev so znali le brati.

Atenski otrok je svoje najzgodnejše otroštvo preživel v hiši. Dojila ga je mati oz. kar sužnja. Lopez Melero (1994, 44-54) navaja, da v atenski državi izobrazba bodočih meščanov ni bila predpisana. Tudi javnih izobraževalnih ustanov ni bilo. Starši so se sami odločili, ali naj pošljejo otroka na svoje stroške na dom zasebnega učitelja. Manj premožni so se morali zadovoljiti s tem, da so se njihovi otroci naučili samo brati. Država je plačevala šolanje pri zasebnih učiteljih le tistim otrokom, ki so jim očetje padli v bojih za domovino. Šolanje je zajemalo branje in pisanje, glasbo in telovadbo in vsaki od teh treh disciplin je bila namenjena vrsta dejavnosti. Od štirinajstega leta dalje je nad duhovno vzgojo prevladala telesna vzgoja, ni je pa popolnoma nadomestila. Šele v drugi polovici 5. stoletja pr. n. št. se je z uveljavitvijo sofistov, učenjakov, ki so vpeljali popolnoma nove poglede za tedanjo tradicionalno kulturo, naklonjenost do telesne vzgoje zmanjšala in odprla pot preobratu mišljenja. Grška civilizacija je bila edinstvena in brez primere v atletiki. Pri dvanajstih letih so mladi Atenci zaključili z osnovnim šolanjem in pričeli redno obiskovati atletiko. Najbolj priljubljen šport je bil peterboj, sledili so rokoborba, tek, skok v daljino, met diska, met kopja in boks.

Sovre (2002, 260) pa je mnenja, da so bile »Atene znane kot »najpobožnejše mesto na Grškem«. Zmaga nad Perzijo jih je dvignila na čelo političnega in gospodarskega središča, prevzele pa so tudi duhovno vodstvo in postale kulturno žarišče za vso naslednjo dobo. Celozlom v peloponeški vojni jim tega ni vzel. Čeprav so bile politično ob ozemlje so še naprej prvačile v duhovnih stvareh in njihovo kulturno delo je naglo dobivalo vsegrški pomen.

V Grčiji je obstajalo kar nekaj pokrajin, ki so bile specializirane v vezenju in proizvodnji lanu. Lopez Melero (1994, 20-29) opisuje, da so bile žitarice osnovno živilo, zato so bile Atene, kjer se je prebivalstvo z razvojem manufaktur in trgovine neprestano večalo, primorane uvažati pšenico, ker je niso dovolj pridelali. Pekli so koruzni kruh, bolj ekonomične in razširjene pa so bile ječmenove pogače. Olje in fige sta bila najcenejša proizvoda. Glavni vir živalskih beljakovin je bil sir, predvsem pa ribe. Velik del mestnega prebivalstva je užival poceni sardine in sardele, na trgu pa so prodajali tudi velike količine tune, mehkužcev in lignjev. V Atenah so za druženje prirejali skupne obroke, vendar vsakič pri drugem gostitelju. Premožnejši meščani so prirejali pojedine na svoj strošek in nanje vabili prijatelje. To so bili t. i. simpoziji, ki so postali, če je bila družba sestavljena iz izbranih gostov, prava intelektualna središča. Ta navada je bila celo povod za nastanek posebne literarne zvrsti, kot nam priča med drugim Platonovo delo Simpozij. Najprej so použili obrok hrane, nato pa se je pričel simpozij, ki v dobesednem prevodu pomeni »skupno popivanje«. Pili so vino, hrustljali suho ali sveže sadje in slaščice.

Platon (1977, 116) pa o Atencih pravi, da so le-ti »v mnogih helenskih mestih, ki so bila priča navalom barbarov, ki niso bili ustanovitelji teh mest, ampak so naseljene prevzeli, vseeno svojo oblast ohranili skozi 70 let le zato, ker so v posameznih mestih našli nove prijatelje.«

2.2.2 Šparta

Grške polise je v 8. in 7. stoletju pr. n. št. zasenčil vzpon špartanske vojaške države. Ko so Dorci preplavili Lakedajmon, so se lahko prejšnji prebivalci dežele, Ahajci, obdržali le v maloštevilnih naselbinah. Neobzidana naselbina Šparta je postala središče te države. Pretežni del doline Evrote so poklonili špartanskim veljakom, manj rodovitne obrobne predele pa ostalim zavojevalcem. Preddorsko prebivalstvo, ki je bilo prej podrejeno ahajskemu plemstvu, je padlo na raven neke vrste državnih sužnjev, ki so jih imenovali heloti. Ti so obdelovali zemljo za nove gospodarje, katerih življenje se je osredotočilo v Šparti. To je omogočalo dorskemu vodilnemu sloju, da se je posvečalo vojskovanju, lovu, športnim tekmam in političnim aktivnostim. Naraščanje vodilnega špartanskega sloja je vodilo v kronično pomanjkanje zemlje. To dejstvo je bistveno vplivalo na špartansko življenje in politiko do srede 6. stoletja pr. n. št. Vprašanje pomanjkanja zemlje so v arhaični Grčiji reševali ponavadi s kolonizacijo, redko z osvajanjem. Šparta pa je vprašanje reševala z osvajanjem, saj je bila vojaško bistveno močnejša od sosedov. V dveh velikih vojnah, katerih potek je deloma poznan iz Tirtajevih bojnih elegij, so si podredili sosednjo Mesenijo. Sledila je helotizacija

mesenijskega prebivalstva, ki je pomenila praktično popolno zaslužnjevanje z izgubo zemlje in imetja. S tem je Šparta pridobila zemljo, ki jo je potrebovala za oskrbo svojih državljanov (Bratož 2010, 54-55).

Šparta nekaj časa po tem ni več osvajala. Bratož (2010, 54-55) navaja, da je z zmago v mesenijski vojni postala najmočnejša in največja država na Peloponezu. Sredi 7. stoletja pr. n. št. je v Meseniji izbruhnil velik upor helotov, ki je Šparto spravil v tako kritičen položaj, da je bila večkrat na robu poraza. Mesenijci so si tokrat pridobili za zaveznike ostale špartanske sosesde na Peloponezu (zlasti Argos in Arkadijo). Vojna se je končala z zmago Šparte, ki je ponovno zavzela Mesenijo in jo z vrsto vojaških utrdb povsem obvladala. Odnose z ostalimi sosedi so urejali po diplomatski poti. Vzrok za konec osvajalne politike je tudi dejstvo, da država ni imela več presežka prebivalstva.

Šparta je bila tako dolga leta največja in najmočnejša država na Peloponezu, vendar pa je tudi v 5. in 4. stoletju pr. n. št. morala moč prepustiti Atenam.

Lopez Melero (1994, 21) navaja, da je bila »špartanska družba razdeljena v tri razrede:

- Spartiati so bili vladajoč razred. Uživali so tako politične kot osebne pravice.
- V 2. razred so spadali Perioiki, ki so bili sicer osebno svobodni, niso pa imeli političnih pravic. Ukvarjali so se predvsem z obrtjo, trgovino in poljedelstvom.
- 3. razred so predstavljali heloti, ki so bili državni kmetje ali sužnji. Bili so najštevilnejši in so le obdelovali zemljo Spartiatov. Prav tako so bili brez osebnih in političnih pravic – torej nesvobodni.«

Nadalje Lopez Melero (1994, 21) opisuje, da je špartanska država zaradi notranjih organizacijskih razlogov od svojih državljanov zahtevala, da so bili dobro telesno izurjeni in vedno pripravljene na boj. Do sedmega leta starosti je fant živel doma, nato pa je popolnoma zapustil družinsko okolje in prišel v oskrbo države, kjer je živel z drugimi otroki njegovih let. Mladi Špartanci so bili razdeljeni v tri glavne starostne skupine:

- v prvi so bili otroci od osem do enajst let,
- v drugi dečki od dvanajst do petnajst let in
- v tretji fantje od šestnajst do dvajset let.

Z dvajsetimi leti se je šolanje otrok v Šparti zaključilo. Lopez Melero (1994, 55-57) ugotavlja, da je bil namen špartanske vzgoje »privzganje discipline in učenje ubogljivosti«. Ta je bila razvidna že iz organizacije najmlajše skupine: otroci so bili namreč razdeljeni v čete, ki so jim poveljevali efebi, te so se delile naprej v še manjše skupine, ki so imele za vodje najsposobnejše. Večji kot so bili otroci, bolj so jih maltretirali. Že najmanjša kršitev strogega

reda ali ne dovolj dobro opravljena naloga je bila razlog za kaznovanje z bičem in zasmeh tovarišev. V zadnji fazi špartanskega šolanja so telesnemu urjenju namenili največ časa. Mladi efebi so morali opraviti celo vrsto preizkušenj, v katerih so bili velikokrat v smrtni nevarnosti. Ko so preizkušnjo uspešno opravili, so si dokončno pridobili status odraslega (Lopez Melero 1994, 55-57).

2.2.3 Razlika med Atenami in Šparto

»Na vrhuncu razvoja 5. in 4. stoletja pr. n. št. sta bili dve grški državi dva velika rivala. Z ene strani je bila Šparta, poznana po veliki vlogi države v družabnem življenju, vojni aristokraciji, strogem vojaškem usposabljanju in vojaški morali in s prav tako strogimi etičnimi normami ter z zelo skromnim načinom življenja. Na drugi strani so bile demokratične Atene, ki so po grško-perzijskih vojnah imele prevlado v grških meddržavnih odnosih. Atene kot najbogatejša država so postale središče grške književnosti, filozofije in umetnosti. Vanje so zahajali številni filozofi, znanstveniki in umetniki, še posebej pa so bili ponosni na svojo arhitekturo, ki je krasila Atene,« navaja Benić (2016, 5).

Razlike med Atenami in Šparto so bile predvsem:

1. politične – Atene so imele demokratsko ureditev, Šparta aristokratsko,
2. gospodarske – Atene so bile usmerjene bolj v pomorsko trgovino in obrt, Šparta pa v živinorejo in poljedelstvo,
3. vojaške – Atene so imele pomorsko vojaško silo in boljše ladjevje, Špartanci pa kopensko pehoto, ki je bila nepremagljiva na kopnem,
4. v zvezi – Atenci so imeli Atiško zvezo, Špartanci pa Peloponeško,
5. v zakonodaji. O vsebini zakonov Gagarin (2013, 231) ugotavlja, da je bila različna od mesta do mesta, toda mnogi zakoni iz drugih mest so imeli podobnosti z atenskimi zakoni. Izjema je bila Šparta, katere zakoni so predstavljali rešitve za različne težave. Od 4. stoletja pr. n. št. je precej dokazov o precej idiosinkratičnem špartanskem sistemu vladavine in družbene organizacije, vendar skoraj vse izhaja iz nešpartanskih virov.

2.3 Ekonomija pri Grkih

Antična Grčija je s svojim vplivom postavila temelje zahodni civilizaciji na področjih, kot so politika, filozofija, izobraževanje, znanost in umetnost. Kar se je proučevalo s področja ekonomije, je bilo v okviru filozofije. Gospodarska dejavnost se je proučevala s stališča etike. Glede na to, da se ekonomija oz. ekonomske teme niso poučevale zasebno, je bilo, glede na druga področja, o tem zelo malo raziskanega. Mnogi moderni ekonomski pojmi se lahko

najdejo v delih grških filozofov. Predvsem osnovna ekonomska vprašanja. Čeprav Grčija ni imela visoko razvitega ekonomskega sistema, so problemi s pomanjkanjem hrane in revščina spodbudili razprave o učinkovitih metodah v etiki, v okviru katere je bil pojem ekonomska pravica. Razumevanje ekonomije pri Grkih se danes zdi zelo enostavno, vendar pa sovpada tudi z današnjimi institucionalnimi okvirji. Gospodarstvo v antični Grčiji se je osnovalo na privatni sužnjelastniški ureditvi. Kot delo samo po sebi za Grke ni bilo pomembno in s tem človek, ki je fizično delal, ni bil svoboden, tako delo za njih tudi ni imelo gospodarskih dosežkov, kot jih je pozneje dobilo v ekonomski misli in analizi, navaja Blagojević (2016, 16-17). Meni, da je »gospodarska rast, ki je nastajala s širjenjem zunanje trgovine, od filozofov zahtevala, da se ukvarjajo tudi z gospodarskimi vprašanji, tudi če so bila prepletena s političnimi in etičnimi razglabljanji. Grške mislece je v osnovi zanimala gospodarska in organizacijska učinkovitost, v središče svojih raziskovanj pa so postavili človeka.« (Blagojević 2016, 16-17)

Ljudje so se na obrobjih v Grčiji preživljali s kmetijstvom, šiviljstvom, vezenjem, lovili so ribe in gojili ovce. V mestih je prevladovalo rokodelstvo, kot je čevljarstvo, kovaštvo, zidarstvo. Izvažali so predvsem tunino, olivno olje in ovčji sir, porajali pa so se tudi prvi zametki bank.

Lopez Melero (1994, 20-28) navaja, da je v Grčiji obstajalo kar nekaj pokrajin, ki so bile specializirane v vezenju in proizvodnji lanu. Žitarice so bile osnovno živilo, zato so bile Atene, kjer se je prebivalstvo z razvojem manufaktur in trgovine neprestano večalo, primorane uvažati pšenico, ker je niso dovolj pridelali. Pekli so koruzni kruh, bolj ekonomične in razširjene pa so bile ječmenove pogače. Olje in fige sta bila najcenejša izdelka. Glavni vir živalskih beljakovin je bil sir, predvsem pa ribe. Velik del mestnega prebivalstva je užival poceni sardine in sardele, na trgu pa so prodajali tudi velike količine tune, mehkužcev in lignjev.

Največ obrtništva v smislu rokodelstva so imele prav Atene. Po peloponeški vojni je bila sicer huda kriza. Na zahodu sta bili večji rokodelski mesti Sirakuze in Tarent, na vzhodu pa Milet, Samos, Hios in Mitilena. Obrtnik je imel dovolj sredstev, da je sužnje pripravil do intenzivnega dela: pridnejši sužnji so dobivali boljšo hrano, lepšo obleko in, kar je bilo najvažnejše, upali so lahko, da bodo osvobojeni. Meščanski delavec je lahko delo vsak čas odložil, da je šel v zbornico ali obhajal praznik, sužnji pa so delali nepretrgoma. Mezda svobodnih delavcev je bila takrat povprečno 3 obole ali 0,69 evra na dan, suženj pa, za katerega je dal gospodar recimo 3 mine ali 414,66 evra, pa ga je stal v prvi polovici 4. stoletja pr. n. št. s prehrano, obrestmi in amortizacijsko kvoto za vložno glavnico samo 0,35 evra na dan. Poleg velikih industrij pa je razmeroma dobro uspeval tudi mali obrtnik. Z obrtništvom so se ukvarjali metoiki in meščani. V narodnem zboru so kovači, zidarji in čevljarji predstavljali suvereno atensko ljudstvo. Celotni sužnji so na svojo roko izvrševali razne obrti za malenkostno odškodnino gospodarjem (Sovre 2002, 453-454).

Ker je bil denarni promet zaradi naraščanja trgovine čedalje večji, se je pokazala potreba po ustanavljanju bank.

Sovre (2002, 456-457) o bankah v tistem času navaja:

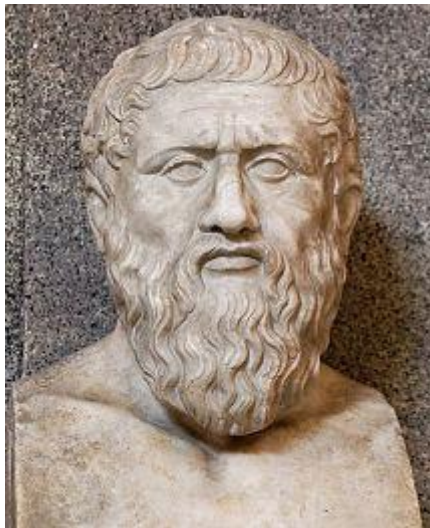
Menjavanje so od kraja opravljali mali kupčevalci in zlatarji, naposled pa so se v večjih središčih začeli pojavljati ljudje, ki so se ukvarjali izključno z denarnimi posli. Posedali so na trgu ob mizah, pokritih z denarjem, in menjavali valute, poleg tega pa so dajali tudi posojila na zastavke, na hipoteke ali osebni kredit in sprejemali vloge. Na ta način so se iz menjalnic razvile banke. Že v začetku 4. stoletja pr. n. št. so denarniki nalagali večje vsote vanje in izvrševali plačila po nakazilu. V skladu z razvojem denarnega gospodarstva so imele grške kovnice obilo dela. Ker se je na ta način količina denarja povečala, ne da bi bila obenem rasla tudi produkcija, je cena življenjskim potrebščinam stalno naraščala.

3 PLATON

Med najpomembnejšimi učenci nekdanjega sofista Sokrata je bil Platon, ki se je po Sokratovi smrti povsem posvetil filozofiji. Platon je bil tisti, ki je ovekovečil Sokratove misli in ideje, zato se ta zelo pogosto pojavlja v Platonovih delih. Sokrat je bil starejši Platonov prijatelj, vzor in navdih ter pomemben del Platonovega življenja.

»Sokrat, čigar delovanje sega v čas peloponeške vojne in v leta po njej (usmrčen 399. leta pr. n. št.), je s svojim izrednim vplivom na mladino kot učitelj in moralni razsodnik precej vplival na atensko javno življenje. Svojo načelno poštenost, doslednost in odkritost je plačal z življenjem,« pravi Bratož (2010, 139).

Za lažjo predstavo o Platonu podajamo njegovo podobo (slika 2).

Slika 2: Platon

Vir: Kings College London 2011.

3.1 O Platonu nasploh

Filozof do zadnjega diha, katerega dela in življenje opisujejo različni avtorji širom po svetu. Njegovo pravo ime je bilo Aristokel, vendar je pozneje zaradi širine prsnega koša in/ali širine duha in načina govora dobil vzdevek Platon. Rodil se je leta 427 pr. n. št. in umrl leta 347 pr. n. št.

»Platon izhaja iz antičnega praplemstva. Očetov rod izhaja iz Kodra, zadnjega kralja Aten. Družina mame Periktione izhaja iz Dropida, Solonovega brata. Pirilamp, s katerim se je mama drugič poročila, je pripadal krogu Perikla, ki je bil poslanec na perzijskem dvorcu. Njegov brat Harmid in njegov sorodnik Kritija sta igrala vodečo vlogo v vladavini trideseterice tiranov. Leta 403 pr. n. št. so se v Atene vrnil izgnani demokrati pod vodstvom Trazihila in

zrušili vladavino trideseterice. Kritija in Harmid sta padla v borbi okrog Munihije in Pireja.« (Platon 1977, 139)

Platon je tako živel v ugledni in bogati družini in je imel od otroštva dalje določeno možnost izobraževanja pri najboljših učiteljih. Njegov najljubši učitelj in družinski prijatelj je bil Sokrat. Njuna skupna točka filozofije sta bila etika in ideal dobrote.

Platon (1977, 139) je dajal veliko pozornost formam državnega življenja, in to je bil razlog njegovega obiska Sirakuze, kamor je verjetno odpotoval leta 388 pr. n. št. V Sirakuzi je Platon lahko spoznal največje in najmodernejše helensko cesarstvo in njegovega vladarja tistega časa. Ne ve se, ali je Platona prvič zares poklical v Sirakuzo vladar Dioniz I, niti se ne ve, kako sta se spoznala. Platon tega nikjer ne navaja.

Med enim od pogovorov z Dionizom je Platon (1977, 139) ugotavljal, kako »je vsak človek hlabrejši od tirana.« In ko se je pogovor dotaknil pravičnosti, je Platon dokazal, da je srečen samo tisti, ki je pravičen in da je življenje nepravičnega nesrečno.

Platon (1977, 139) v svojem Sedmem pismu dogodek opisuje takole:

Ker so mu drugi filozofi za to zaploskali, je Dioniz v svojem gnevu Platona vprašal, zakaj je prišel na Sicilijo. Platon mu je odgovoril, da išče dobrega človeka. Dionizij pa je odgovoril, da ga očitno še ni našel. Ker je bil Dioniz užaljen, je poslal Platona na ladjo, kjer je kapitanu naročil, da ga ubije ali proda kot sužnja. Na trgu sužnjev v Egini, ki je bila takrat v vojni z Atenami, je Platona prepoznal Aniker iz Kirene in ga kupil ter osvobodil. Prvi nasvet Dionizu je bil večja umirjenost do Diona in njegovih pristašev v Olimpu. Dioniz I je umrl 367. leta pr. n. št. Platon se je vrnil v Sirakuzo leta 366, kjer ga je triumfalno sprejel novi mladi vladar Dion. Platon je pogosto uporabljal izraz v tretje gre rado, kar je zanj pomenilo, da bo tretjič srečno. Dioniza so iz Sirakuze pregnali v Region in Lokrn, v objem njegove matere. S svojo samovoljnostjo in razvratnostjo se je toliko zameril narodu, da so ga po njegovem povratku v Sirakuzo izgnali, njegovo ženo in otroke pa kruto pobili. Po njegovem končnem pregonu iz Sirakuze je živel kot izgnanec na Korintu, kjer se je moral preživljati kot učitelj.

Platon je po povratku s potovanja v Italijo postal osrednja osebnost v duhovnem in intelektualnem življenju Aten. Ustanovil je Akademijo, s čimer je postavil temelje visokega izobraževanja in znanstvenega dela. Političnemu življenju v atenski državi se za razliko od Sokrata ni posvečal. Njegovo prizadevanje je bilo usmerjeno na področje teorije. V Akademiji, sredi učencev in somišljenikov, so nastali veliki Platonovi spisi s področja filozofije države, navaja Bratož (2010, 139).

Platon si je od malih nog želel postati državni uradnik. Skozi čas pa je ugotavljal, da različne državne ureditve in moralne norme niso prinesle ničesar dobrega in da se s politiko ne bo ukvarjal. Njegovo dožemanje države je bilo namreč zelo podobno njegovemu dožemanju človeka in njegove duše.

Platon (1977, 10) o svojem življenju navaja:

Ko sem bil nekoč mlad, doživel sem prav tisto, kar drugi. Moja želja je bila, da ko se osamosvojim, da se ukvarjam z državnimi posli. In ko sem že videl, da so vodilni ljudje za kratek čas dosegli, da se je zdelo prejšnja državna ureditev pravo zlato – med ostalim so tudi mojega prijatelja Sokrata, že starejšega moža, za katerega bi jaz rekel, da je bil najpravičnejši od ljudi tistega časa, hoteli poslati še z drugimi ljudmi do mestjana, da ga s silo privedejo na usmrtitev, saj so hoteli, da, želel ali ne, bo sodnik v njihovem delovanju; vendar jih Sokrates ni poslušal, ampak se je raje odločil za svojo pogubo, da pretrpi vse, kot da sodeluje v njihovih brezbožnih dejanjih.

Platon je bil zelo razočaran nad voditelji, saj so bili, po njegovem, nepravični. Z ogorčenjem nadaljuje: »In ko sem torej gledal vse to in druge podobne reči – in to niso bile malenkosti – sem bil ogorčen in sem se oddaljil od takratnih voditeljev. Mojega prijatelja, tistega Sokrata, so nekateri od njih, ki so bili na čelu države, privedli pred sodišče z najbrezbožnejšo krivico, ki je bila prej lastnost vseh, le Sokratu ne. Kot brezbožneža so ga eni obtožili, drugi pa obsodili in ubili tistega, ki ni hotel sodelovati v tem, da zločinsko privedejo pred sodišče enega od pristašev preganjanih v času, ko so bili oni sami kot preganjani v težavah.« (Platon 1977, 107)

Platonovo razmišljanje je temeljilo na dejstvu, da lahko oblast širiš le, če imaš ob sebi privrženca in prijatelje, ki te podpirajo in širijo tvojo idejo. Tega pa on ni imel, zato se je odločil, da lahko sam, kot izkušen in izobražen filozof, predlaga novo državno ureditev, kjer bodo vladarji filozofi, ki bodo pravično vodili državo in njene ljudi in se ne bodo prepuščali sli po lastnem bogastvu in s tem moči.

Ko je Platon tako opazoval ljudi, ki so vodili državne posle, zakone in običaje in je postajal čedalje starejši, je vse bolj razmišljal, da bi se sam res zelo težko ukvarjal z državnimi posli. Videl je namreč, da tega ne moreš početi brez prijateljev in zvestih pristašev, ki jih je bilo težko najti, saj države niso vodili po običajih in uredbah prednikov, nemogoče pa je bilo tudi tako hitro napisati nove. Že pisani zakoni in običaji so se zelo hitro kvarili. Ni mogel nehati razmišljati o tem, kako bi lahko popravil celotno državno ureditev. Za lastno delovanje je čakal na primeren čas. Ko je bil prepričan, da imajo vse države slabo upravo, je bil prisiljen trditi, da se hitro lahko spozna, kaj je pravično v življenju države in posameznika. Menil je, da se narod težav ne bo osvobodil prej, kot pravi in primerni predstavniki filozofije pridejo do državne oblasti ali vladarji v državah z neko božjo previdnostjo začnejo stremeti k pravi filozofiji (Platon 1977, 109).

3.2 Platonova dela

»Platon je začel pisati šele po Sokratovi smrti. Vsa njegova dela imajo obliko dialoga, kar je spomin na dobo njegovih mladostnih idealov. V vseh njegovih delih, razen v Zakonih, je glavna oseba Sokrat. V prvih dialogih, tako imenovanih Sokratski periodi, se obravnava in

dopolnjuje Sokratovo pojmovno razglabljanje: v Kritonu pokorščina do zakonov, v Lahesu pogum, v Protagori krepost, v Gorgiu retorika, v Eutifronu pobožnost, v Simposiu ljubezen, v Faidonu neumrljivost. Na vrhu svojega življenja je Platon pisal Državo, kjer se osvetljuje stremenje o svetu Idej,« navaja Sovre (2002, 432).

Majerhold (2004, 279) ugotavlja, da so skozi Platonove dialoge vsi njegovi etično radikalni predlogi motivirani z akutnim občutkom za probleme, ki jih povzroča neobvladana sreča oziroma naključje v človeškem življenju, pri tem pa radikalizira nasprotja med srečo in nadzorom, soodvisnostjo in samozadostnostjo, splošnim in naključnim, partikularno čutnostjo telesa in obćim razumom, vsa ta nasprotja pa se najbolj izrišejo v razmerju med tragiško umetnostjo in filozofijo, ki kar najgloblje definira tako njegovo vsebino dialogov kot tudi njihovo prozno obliko.

Marta Nussbaum (2001, cit. po Majerhold 2004, 279) celo meni, »da je to nasprotje, ki je preraslo v konflikt, odraz rivalstva med tragiško in filozofsko postavljenim načinom doseganja srečnega in dobrega življenja, saj za Grke v 5. in 4. stoletju pr. n. št. nista obstajali dve vrsti vprašanj na področju človekove izbire in dejanj, estetska vprašanja in moralna vprašanja, ampak je tragiško poezijo in to, kar danes imenujemo filozofska razprava o etičnih vprašanjih, uokvirjalo eno samo splošno vprašanje: kako morajo živeti človeška bitja.«

V nadaljevanju se bomo osredotočili predvsem na Platonovo delo Država, kjer se Platon ukvarja tudi s kritiko hremate in sofistov, se sprašuje o pravičnosti in nepravičnosti v smislu hremate in bogastva ter o samem bogastvu in revščini.

3.3 Platonova Država

»Sokrat je dejal, da država nastane, ker nihče izmed nas ne more sam sebi zadostovati, temveč potrebuje soljudi,« navaja Platon (1995, 51).

»Platon je v Državi izrazil stališče, da bi bilo potrebno politično moč podeliti krogu majhnega, izbranega in ustrezno izobraženega razreda (filozofom), ki bi se odrekli privatni lastnini in družini. Le v takih razmerah lahko izobražena elita vodi državo k njenim praviim ciljem, brez možnosti, da bi se vmešali osebni interesi. Vse obstoječe države, je poudarjal, so neozdravljivo pokvarjene. Pravično, idealno državo bodo vodili filozofi – kralji s svojim razumevanjem idej, ne pa na podlagi preučevanja zgodovinskih družb.« (Krulc 2009, 57)

Platonova apercpcija idealne države je bila podobna njegovemu pogledu na človeka. V Državi navaja, da je človek razdeljen na umni, pogumni in strastni del ter na pravičnost. Za njegovo državo pa v osnovi navaja, da mora biti predvsem pravična, kar želi doseči z razdelitvijo prebivalcev po tem, kaj naj bi kdo delal. Vladarji so filozofi, ki torej predstavljajo umni del človeka, sledijo vojaki, ki predstavljajo obrambo domovine in so, na nek način, pogumni del človeka, ostali državljani pa skrbijo za vsakodnevno delovanje države. Njihove

naloge so kmetijstvo, trgovina, obrt in druge dejavnosti, s katerimi skrbijo za narodov blagor. Ta del državljanov je strastni del človeka.

»Dobro je vedeti, da je bil Platon aristokrat in njegova Država aristokratska. Vse njegove teorije veljajo za izbor ene same, edino upravičene gosposke plasti,« navaja Sovre (2002, 435). Finley (1987, 48) pa o Državi ugotavlja, da je Platon (kajpak fiktivno) dialog v Državi postavil ravno v hišo Kefalosa iz Sirakuze, ki je bil nedržavljan. Le-ti so se lahko v tistem času, tako kot državljan, aktivno ukvarjali s trgovino, rokodelstvom in posojanjem denarja in nekateri so se gibali v najvišjih družbenih krogih, vendar pa Kefalos ni mogel biti lastnik njiv ali vinograda in ne hiše, v kateri je živel; ni mogel posojati denarja proti jamstvu z zemljo, ker ni imel pravice do rubeža, saj je bil nedržavljan. Kadar so atenski državljan potrebovali gotovino, si je niso mogli brez težav sposoditi pri nedržavljan, ki so bili glavni posojevalci. Ta zid med zemljo in razpoložljivim kapitalom je bil ekonomiji v oviro, toda bil je produkt pravno definirane in predpisane družbene hierarhije, ki je bila pretrdno utemeljena, da bi jo bilo mogoče zrušiti.

3.4 Platon in krepost

Sovre (2002, 434-435) poudarja, da »v Državi tako srečujemo tisto, kar je prineslo Platonovi filozofiji največjo slavo in sodi med najgloblje miselne ustvaritve človeštva, ki je postala jedro vse spoznavne teorije in etike. Po metafizičnem gledanju je Platon spoznal večne in nespremenljive pralike, prapodobne vseh stvari vidnega sveta, organskih in neorganskih, pa tudi vseh abstraktnih pojmov, na primer lepote, dobrote, kreposti ...«

In ravno krepost je tista, o kateri Platon v Državi meni, da bi jo moral posedovati vsak državljan, še posebej pa filozofi in vladarji, zato moramo najprej ugotoviti, kaj krepost sploh je. Torej: krepost je po SSKJ (2017) moralno, značajsko pozitivna lastnost, poštenost, neoporečnost, zmernost človeka.

Schrieffl (2013, 5) o kreposti v tistem času pravi:

Stroga pravila za filozofinje in filozofe idealne države sovpadajo s krepostjo le-teh: odpoved hrematističnim dejavnostim in bogatenju je za Platona pogoj za to, da pridobi popolno krepost. Platon tako v Državi zagovarja ekstremno pozicijo, da pridobivanje hremate in bogastva nista samo nepomembna, ampak tudi nezdržljiva s pravo krepostjo. Kritika bogastva je povezana s Platonovo predstavo o človeški dobroti. Atenec opozarja na skupen pogled, kjer mora mesto njihove meščane vzgojiti kot borilno razumne pogumneže, da lahko le-ti v vojni stojijo nasproti nasprotnikom in tako branijo njihovo bogastvo ali ga celo povečajo. Platon argumentira, da je predstava o kreposti s tem zmanjšana in ne prinaša srečnega življenja. Priznava celo, da je odmerjen del bogastva del srečnega življenja, vendar poudarja, da bogastvo nikoli ne sme biti prerazvrščeno k ostalim dobrinam, ker sta drugače krepost in z njim sreča Države v nevarnosti.

Pri tem se zdi, da Platon očitno ni bil prepričan, da lahko krepost in srečo v popolnosti dosežeš z zunanjimi vplivi. Nasprotno. Schriefl (2013, 6) ugotavlja, da Platon ponavljajoče jasno poudarja, da je tudi filozofsko življenje, kot npr. življenje kreposti, podvrženo materialni oskrbi, ki jo predvidevajo gospodarske organizacije in tako izražajo materialni standard. Zato hremata kot sredstvo za menjavo v Platonovih državnih modelih ni nikjer ukinjena in je zmerno bogastvo razloženo kot zelo pomembno. Poudarek je seveda na zmernosti. Platon torej ne vidi hremate in bogastva kot neko grožnjo, marveč kot nujnost. Ta problem rešuje v državnem modelu tako, da se krepostne filozofinje in filozofi sami malo ali pa nič ne ukvarjajo s posestvovanjem, proizvodnjo in pridobivanjem denarja. V obeh državnih modelih so navedeni ljudje, ki se s tem ukvarjajo, pri katerih pa ni možna popolna krepost. Tako nastane v obeh državnih modelih tragična razdelitev: pridobivanje kreposti zahteva popolno odpoved komercialnim dejavnostim; ker pa je ta dejavnost za družbo zelo pomembna, mora obstajati nekaj ljudi, ki (v polnem pomenu) ne morejo živeti krepostnega in srečnega življenja.

4 PLATONOVO RAZUMEVANJE HREMATE IN BOGASTVA

Nevarnost ljubezni do hremate in bogastva je pogost pojav v grški literaturi. Platon ju identificira kot problem v njegovi razpravi o pravičnosti in o naravi države in kot dušo v Državi.

Različni avtorji so si enotni, da sta Platon in Sokrat obravnavala bogastvo kot problem in da ta tema zavzema v njunih dialogih veliko prostora. Tako Julia Annas (1981, 18) o Državi pravi: »v najtežjih pogojih posveti Platon svoje življenje hremati.«

Rachel Barney (2001, 226) zaključi njen članek »Mesto svinj« z opazko, da »Platona ne bi smeli obravnavati kot nazadnjaškega kritika sodobne demokracije, temveč da je bil Platon v osnovi proti pridobivanju bogastva in hremate.«

4.1 Pojem hremate po Platonu

Beseda za denar po Platonu je chrêmata oz. po slovensko hremata.

Schriefl (2013, 9) o Platonovem hrematizmu navaja:

Platon s pojmom hremata opisuje premoženje, ki ga nekdo podeduje, ali generalno dragocenost oz. »vrednine«, redko se uporablja tudi izraz »stvari«. Platon izraz hremata največkrat uporablja v ozki povezavi z denarjem: sofisti vzamejo hremato za poučevanje, tudi drugi učitelji dobijo hremato od učencev, hremata se prejema tudi za vzdrževanje in s hremato se plačujejo dajatve državi. Pridobivanje denarja in poklice, za katere se dobi plačilo za delo ter tudi dosti širše tega, Platon označuje pod chrêmatistikê oz. hrematizem. Delavce, kmete in ostale ljudi, ki se ukvarjajo s pridobivanjem nečesa, za kar dobijo denar, pa Platon označuje kot chrêmatistaije oz. hrematiste. V Državi so skrbniki, ki ne služijo denarja, postavljeni naproti hrematistom, ki jih Platon navaja kot primere in jih je prej imenoval čevljarje in kmete. Tudi poslovnež Kefalos je v Državi označen kot hrematist.

Če povzamemo: hrematizem je pridobivanje hremate, različnih dragocenosti, »vrednin«. Tisti, ki plačilo dobijo, so hrematisti, hremato pa Platon najpogosteje uporablja za besedo denar.

Hremata je torej tesno povezana z bogastvom in dragocenostmi. Tudi v moderni uporabi jezika ta dva pojma pogosto zamenjujemo. Govorimo o tem, da ima ena oseba »veliko denarja« in jo tako označujemo, da je bogata in ne nujno, da ima veliko premoženja. V Gorgiasu pravijo, da je cilj hrematizma bogastvo in da je bogastvo za hrematista največje dobro. Če katera država ni bogata, nima hremate, gre torej za bogastvo. V Gorgiasu tudi pravijo, da je revščina v primerjavi s hremato v slabem stanju. V Philebosu se razlikujejo različne zvrsti »sebe-ne-poznati«. Če ne veš, kaj je to hremata, si bogatejši, kot si misliš, navaja Schriefl (2013, 10).

4.2 Pojem bogastva in revščine po Platonu

Bogastvo in revščina se v klasični antiki razumeta bistveno drugače kot dandanes. Za nas sta bogastvo in revščina dva ekstrema, ki se prekrivata: eden je bogastvo, ko ima eden več, kot je nujno za življenje, in živi častno življenje, eden je pa reven, če ima manj, kot je nujno potrebno za preživetje. Posledično je bilo še pred kratkim veliko ljudi, ki so živeli nekje vmes (t. i. srednji razred). Grška definicija bogastva pa se lahko nanaša tudi na delo: Grk je bil bogat, če je lahko živel, ne da bi moral delati, in reven, če ni imel za osnovno preživetje brez dela. Kriterij za razlikovanje med biti bogat ali reven je torej v grščini pomenilo tudi, če je nekdo moral delati ali ne. Zato izhajamo iz dejstva, da so imeli Grki dva pomena za revne in so zato delili družbo na dva sloja: na penêtese in ptôchoije. Penêtesi so bili tisti revni, ki so za razliko od pusiojijev delali sami, vendar so imeli določeno premoženje. Ptôchoiji pa so bili čisto brez premoženja, torej skoraj berači (Schrieffl 2013, 11-12).

Platon z bogastvom opisuje predvsem materialno stanje ali presežek, z revščino pa materialni primanjkljaj oz. nujo.

Schrieffl (2013, 12-14) to dejstvo potrjuje predvsem z naslednjimi opazovanji:

- Prvič: iz Sokratove revščine ugotavljamo, da je revščina tu povezana z materialnim primanjkljajem. Njegova revščina ni bila opisana kot obremenitev, da je treba delati, ampak kot rezultat zanemarjanja njegovega dela, kar izhaja iz Platonovega dela Apologija. Sokrat je opisan kot reven kamnosek, ki je spadal k obrtnikom in je moral delati. Tako je njegova revščina izhajala iz nuje, da mora delati. Ampak Sokrat eksplicitno pove, da njegova revščina izhaja iz tega, ker zanemarja gospodinjske naloge in s tem hrematizem in da tako premalo dela;
- Drugič: Platon v Državi primerja pridevnik penes z aporos (biti brez sredstev). Tam piše, da lahko nekdo v oligarhičnem mestu (kjer vlada peščica ljudi = oligarhija) izgubi svoje celotno premoženje in vzročno posledično živi v polis (državi), ne da bi bil del države. Ta potem ni hrematist niti delavec, ampak ga imenujemo »reven in brezposeln« (penes kai aporos). Tretjič je delo pri Platonu v središču pri zmagi nad revščino, ne pa le izraz za revščino. V Državi pravi, da se naj nekdo, ki nima sredstev za preživljanje, loti ustvarjalnega dela, da se reši revščine. V Gorgiasu povedo udeleženci dialoga, da če ni bogastva, tudi revščine ni.

Čeprav je bil Platon aristokrat, je potrebno razumeti, da se je želel s svojo kritiko hremate in bogastva omejiti pred splošno veljavnimi pogledi takratnih aristokratov. Kot smo že navedli, je bil nad atensko državno ureditvijo razočaran in je želel krivice in nepravilnosti v svoji idealni, modelni, utopični državi urediti. V njegovi Državi bi si lahko vsak posameznik pridobil svojo funkcijo s svojim delovanjem. Tako bi bilo poskrbljeno za zasedenost vsakega

mesta v državi z najboljšim možnim kandidatom za to mesto. V Državi je tako, rahlo ironično, svoj dialog postavil v hišo nedržavljana, ki so mu bile kratene marsikatere pravice.

Platon (1995, 8) se v Državi o ljubezni do hremate in bogastva pogovarja s Kefalom, hrematistom. V dialogu ga sprašuje takole:

»Ali si, Kefal,« sem vprašal, »večino premoženja podedoval ali si si ga sam pridobil?« (Platon 1995, 8)

»Kaj sem si sam pridobil?« je odvrnil. »Kot obrtnik stojim med svojim dedom in očetom. Kajti ded – imenoval se je kakor jaz – je podedoval približno tako veliko premoženje, kakor je zdaj moje, in ga za večkrat povečal. Moj oče Lizanias ga je zmanjšal tako, da ni bilo niti tako veliko, kakor je zdajšnje moje. Zadovoljen bom, če otrokom ne bom zapustil manj, temveč nekaj več, kot sem podedoval.« (Platon 1995, 8)

»Zakaj sem te vprašal: kakor se mi zdi, nisi posebno zagledan v denar; takšni so predvsem ljudje, ki si denarja niso sami pridobili. Tisti pa, ki si ga je sam pridobil, ga ljubi dvakrat tako kakor drugi. Kakor ljubijo pesniki svoja dela in očetje svoje otroke, tako petičniki visijo na svojem denarju, ker je sad njihovega dela; visijo pa na njem tudi zaradi koristi, kar velja za druge bogataše. Zato je tudi težko navezati z njimi stike, ker ne znajo hvaliti ničesar drugega kakor bogastvo.« (Platon 1995, 8)

Iz tega izvemo, zakaj so ljudje tako navezani na hremato in bogastvo: ker jim predstavljata določene koristi. In ker je bil Kefalos že starejši mož in se s Platonom ni strinjal, ga Platon (1995, 7) podraži: »Kefal, prepričan sem, da mnogi ne bodo soglašali s tvojimi trditvami, temveč menili, da starosti ne prenašaš težko zaradi svojega značaja, marveč zaradi svojega velikega premoženja; kajti bogati si znajo najti – tako pravijo – mnogotere tolažbe. Ljudje, ki niso bogati, pa starost težko prenašajo. Iz tega sledi, da kakor celo modri človek v revščini starost težko prenaša, tako nespametni, tudi če je bogat, ni pomirjen s starostjo.«

Pod pojmom bogastvo Platon očitno ne razume le svobode do prostega časa. Meni, da imajo bogati ljudje manj dela in tako več časa za filozofijo in druge reči. V Državi, med drugim, govori o bolnem, bogatem možu, ki si lahko s pomočjo pokvarjene medicine privošči stabilnost njegovega stanja. Obrtnik pa v nasprotju z njim ni mogel živeti takšnega življenja, ker je moral na hitro nekaj dodatno zaslužiti ali pa umreti. Ob tem pa Platon bogastvo opisuje kot materialno situacijo, kjer ima nekdo veliko denarja, ne pa kot način življenja.

Schrieffl (2013, 9-14) ugotavlja, da Kriton na koncu dialoga Euthydemon pravi, da je moral paziti na hremato, da je lahko svoje otroke naredil bogate. Platon tako v smislu bogastva govori tudi o bojnih ladjah: o perzijskih vojnih strankah v bitkah pri Marathonu navaja, da je bila flota v osnovi premišljeno osnovana na številkah in bogastvu. Tudi zgolj metaforična raba samostalnika bogastvo kaže, da je s tem mišljena materialna veličina: Platon v Državi

pravi, da so najbolj bogati filozofi in filozofinje, ki »nimajo zlata, ampak so bogati zato, ker so srečni, da imajo pošteno in solidno življenje.

Schriefl (2013, 9-14) nadalje meni, da je »bogastvo cilj hrematistov. S tem pa ne ciljajo na prosti čas. Za hrematističnega oligarha bi torej lahko rekli, da se v Državi ne ukvarja z zbiranjem premoženja, ampak le s politiko ali filozofijo. Pa temu ni tako. Ravno nasprotno! On si želi – v nasprotju s timokrati (timokracija = država, kjer so ljudje razdeljeni v razrede po zaslugah, premoženju in imovini) – biti dejaven le kot hrematist in slediti pridobivanju denarja na osnovi njegove neskončne lakomnosti.«

Schriefl (2013, 14) povzema, da lahko »pri Platonovi kritiki bogastva na grobo razlikujemo tri teze:

1. Platon želi v zgodnjih dialogih dokazati, da pravilno razumljena krepost ne obsega hrematističnih kompetenc. Tu bi rad poudaril njihovo nepomembnost za krepost (nepomembna teza).
2. V podaljšanem dialogu »Države« Platon zagovarja svoj pogled na to, da krepost prihaja v konflikt s hrematističnimi interesi in da je bogastvo zato nezdržljivo s krepostjo (nezdržljiva teza).
3. V povsem poznih dialogih pa Platon prepozna bogastvo kot dobro, vendar opozarja na to, da lahko zavzema le spodnji nivo pridobivanja dobrin, če s tem ne ogroža kreposti in s tem srečnega življenja (podrejena teza).«

V zgodnjih dialogih želi Platon dokazati nepomembnost hremate in bogastva za krepost; v njegovih delih se večkrat pokaže nezdržljiva teza. Kmalu pa postane jasno, da stoji iskanje resnice za krepost naproti komercialnim interesom. V Državi je v središču pozornosti nezdržljiva teza. Le-ta se glede pridobivanja denarja še drži pokonci, medtem ko pa velja tu že masovno bogastvo kot del srečnega življenja (Schriefl 2013, 5).

Pri Platonu je tako bogastvo na nek način sovpadalo s krepostjo. Heinrich Schlang-Schöningen (2002, po Schriefl 2013, 20) je skozi Platona proučeval Sokratovo osebnost in njegov ideal do bogastva nezainteresiranih filozofov v nasprotju s hremate željnimi sofisti. Raziskoval je življenjske okoliščine predsokratskih filozofov kot tudi t. i. dokaze in prišel do rezultata, da so, predvidoma, vsi živeli aristokratsko življenje, uživali v materialni gotovosti ter živeli neodvisno življenje. Isto materialno neodvisnost je imel Sokrat v osnovi, saj je prihajal iz obrtniške družine in je imel tako preddispozicijo o življenju v bogastvu.

David Schaps (2003, po Schriefl 2013, 20-21) pa se je ukvarjal s Sokratovim pogledom na njegovo revščino z zgodovinskega vidika. Menil je, da je bilo do konca 5. stoletja pr. n. št. veliko priznavanje bogastva v antiki, ki se je predstavljalo kot nujen in zadosten pogoj za dobro življenje in življenjsko krepost. Ta pogled je nadomeščen s skeptičnostjo do bogastva,

ki se v naukih Sokrata kaže v ekstremno izostreni obliki. Sokrat ni postavil le vprašanja, ali je bogastvo resnično dobro, ampak tudi prikazuje njegovo revščino kot pozitivno. Ob tem je on edina figura v zgodovini, ki je bil s svojo revščino zadovoljen. Ta položaj so Sokratovi nasledniki različno filozofsko obdelali. Platon jo je v Državi razvil v korumpirano delovanje denarja.

Puljić (2001, 548) v zvezi s Sokratovim pogledom na bogastvo in revščino dodaja, da je »Sokrat po tem, ko je bilo izglasovano, in po tem, ko je Melet zahteval smrtno kazen, porotnikom zastavil naslednje vprašanje: 'On je odmeril smrtno kazen. V redu! Kaj bi vam naj jaz predlagal, porotniki? Očitno je, da bi to morala biti kazen, ki si jo zaslužim. Kaj je treba pretrpeti in s čim plačati to, da sem hote živel mirno življenje in ker sem zanemaril tisto, s čimer se ukvarja večina ljudi: s pridobivanjem hremate, gospodarstvom (hišniška dela), s položajem splošnega ali javnega govornika oz. druge dolžnosti, politične stranke in nestrinjanja, ki nastajajo v mestu? Bil sem preveč časten, da bi lahko preživel, če bi se ukvarjal s temi stvarmi.'«

Seveda Sokratu na to porotniki niso odgovorili. Finley (1987, 36) pa v zvezi s tem zaključuje, da je šel Sokrat tako daleč, da je s samim načinom življenja dal slutiti, da bogastvo ni niti bistveno niti v vsakem primeru koristno, če hočemo živeti dobro. Platon je šel še dlje, vsaj v Državi, kjer je svojim filozofom – vladarjem, odrekel vsakršno lastnino pa tudi druge dobrine, ki so navadno dovoljene, ob tem, seveda, da so se morali odreči še družini.

4.3 Pravičnost in nepravičnost po Platonu

Platona je zelo skrbela pravičnost oblasti do ljudstva. Menil je, da državna ureditev in vladarji predstavljajo vir pravičnosti, ki pomeni za ljudi vzor in s tem poudarek na vrednoti kreposti in s tem poštenosti, ne pa pisanje zakonov na škodo drugih, da bi zase lahko pridobili čim več hremate in bogastva ter s tem moči, ki jo bogastvo prinaša.

Ziegler (2008, 36) v Zgodovini ekonomske misli ugotavlja, da je Platon v Državi iznašel vizijo idealne države, pri čemer so imeli Grki pod državo (kot danes to interpretiramo v moderni dobi) v mislih polis. Njegova ideja iznajti dober državni model ni izhajala toliko iz ekonomskih vzrokov, marveč iz težnje po odgovorih o tem, kako nastane pravičnost in kaj pravičnost sploh je.

Pravičnost ureja odnos človeka do človeka. Vpliva na interakcije, ki vsebujejo element enakosti. Ključno vprašanje pri tem je, kako je »njegova pravica« obravnavana. Po klasičnem konceptu velja pravičnost grške antike. V osnovi gre za pravičnost pri menjavi in ureja odnos med enakimi. Pri menjavi morata biti storitev in protistoritev pri menjalnih partnerjih enakovredni. Dana pravica (in ne delitvena pravica, kot se moderno narobe razlaga) pa ureja razmerje med neenakimi, npr. med državo in državljani. Zahteva, da višja inštanca obravnava

različne ljudi z nižjim statusom brez konkretnih povračil enakovredno tako, da imajo ljudje z istim statusom enake pravice, in da primerno uravnava razlike med posameznimi statusi ljudi (vertikalna pravičnost). Vrednoto pravičnosti ima tisti, ki se ravna v skladu s temi načeli. (Gabler Wirtschaftslexikon 2017).

Platon (1995, 40-41) o bistvu in nastanku pravičnosti piše, da je v naravi človeka, da je pravično ravnanje dobro, prenašanje krivic pa zlo. V prenašanju krivic tiči več nesreče kot v prizadevanju le-teh sreče. Tisti, ki so okusili oboje, prizadevanje in prenašanje krivic, in si tega ne morejo izbrati, imajo za koristno, da sklenejo pogodbo, ki jih pred obojim varuje. In tako nastanejo zakoni in pogodbe. Kar zakon zapoveduje imajo za zakonito in pravično. Tu je izvir in bistvo pravičnosti, ki je sredi med največjim dobrim – nekaznovano prizadevati krivice – in največjim zlom – trpeti krivice brez možnosti za maščevanje. Pravičnosti, ki je v sredini, ljudje potemtakem ne ljubijo kot nekaj dobrega, temveč jo spoštujejo iz slabosti, ker ne morejo ravnati nepravično; če bi namreč kdo kot pravi mož sam mogel biti pravičen, ne bi z nikomer sklepal pogodbe ne o prizadevanju in ne o prenašanju krivic; saj bi moral biti blazen.

Platon (1995, 8) v svoji »Državi« nadaljuje:

Kdor ugotovi, da je v življenju zagrešil mnogo krivičnih dejanj, se kakor otroci prestrašen zbuja iz spanja ter živi v strahu in zlem pričakovanju. Kdor pa si ni v svesti nobene krivde, živi v veselem upanju, ki ga prijazno spremlja v starosti, kakor pravi pesniško izbrano Pindar: Tistemu, ki živi pravično in pošteno, ogreva srce in ga spremlja v življenju prijateljica starosti – sladka nada, ki uravnava vseh ljudi spreminjajoče se misli. To je čudovito lepa beseda. K temu Platon pripominja še tole: posest denarja je dragocena, toda ne za vsakogar, temveč samo za pametnega in poštenega človeka. Če človek nikogar namenoma ne oškoduje in ne nalaže, če bogu ne dolguje daritev in ljudem ne denarja in se zato brez strahu lahko poslovi od življenja, potem ima za to obilno zaslugo premoženje. Le-to prinaša še mnogotere druge koristi.

»Platon je v svoji Državi zahteval, da mora država temeljiti na pravičnosti. Pravičnost umsko zajeti pa more le filozof, zato je lahko edini poklican za vladarja,« meni Sovre (2002, 434-435).

Platon je v svojem delu Država želel, da so vladarji pošteni in zakoni pravično napisani. Da bi bil cilj nekega zakona vzpostavitev svobode in ne omejevanje ljudi. Da tisti, ki niso pravični in imajo več denarja ravno zato, ne bi imeli večje moči od tistih, ki so pravični in s tem tudi manj bogati. Menil je, da je dolžnost državnih ureditev v tem, da ljudi zaščitijo pred nepravičnostjo, zatiranjem in krivico. Da bi ljudem, še posebej pa vladarjem, predstavil svoje videnje, je v Državi primerjal pravičnika in nepravičnika.

Platon (1995, 42-43) ugotavlja, da ljudje pravično ravnajo samo pod pritiskom in nikoli prostovoljno, ker pač to, kar je pravično, za posameznika ni dobrina. Vsakdo namreč pričakuje zase osebno mnogo večje koristi od nepravičnosti kakor pravičnosti, in prav ima,

kar porečejo vsi, ki razpravljajo o tem vprašanju. Kajti če kdo kljub ugodni priložnosti ne zapade v krivičnost in se ne pregreši nad tujo lastnino, potem ga imajo vsi, ki ga vidijo, za skrajno neumnega človeka; drug pred drugim pa ga hvalijo in si drug drugemu lažejo, toda samo iz strahu pred nasiljem. Kdor se pri krivičnem dejanju da zasačiti, velja za šušmarja; izvedenemu nepravičniku se to ne more zgoditi.

Popolnemu nepravičniku je treba potemtakem priznati popolno nepravičnost brez sleherne zožitve in k temu še dodati, da pri tem kljub najhujšim zločinom slovi kot največji pravičnik; če se kje kaj pregreši, zna to s svojo prepričljivo zgovornostjo popraviti. Če je obdolžen kakega zločina, uporabi silo tam, kjer je sila potrebna, pri čemer se zanese ali na svojo hrabrost in moč ali pa na pomoč svojih prijateljev in denarja. Takšnega moža nato soočimo s pravičnikom, preprostim in plemenitim, ki se noče zdeti dober, temveč hoče biti to. Vzeti mu moramo vsak videz pravičnosti, sicer bi bil lahko deležen časti in daril samo zaradi tega videza in bilo bi tako nejasno, ali velja za pravičnega zaradi pravičnosti ali zaradi časti in daril. Zato mu je treba odvzeti vse razen pravičnosti in ga postaviti v nasprotni položaj kot onega. In tako naj živi, ne da bi komu delal krivico, v sluhu največje nepravičnosti; s tem da ga nikoli ne omajajo obrekovanja in njihove posledice, najbolje prestaja preizkušnjo v pravičnosti; tak ostaja v življenju do smrti: nespremenjen in nespremenljiv – na glasu nepravičnika, v resnici pa vseskozi pravičen. In ko se tako oba približata cilju in koncu, ta v pravičnosti in oni v nepravičnosti, je treba rzsoditi, kateri od njiju je srečnejši (Platon 1995, 42-43).

Platonova pravičnost je velik del njegove kritike hremate in bogastva. Sokrat v svojih delih večkrat poudarja, da je pridobivanje hremate in gospodinjskih dolžnosti tako močno zanemarjal, da je raje živel v revščini. Kritika ocene hremate in bogastva pa ima velik prostor tudi v njegovem etičnem poslanstvu. V Platonovem razhajanju s sofistami ima ta tema visok pomen. Pri Platonu dobimo vtis, da so se zgodovinski sofisti dokazali predvsem skozi njihov pohlep po hremati.

4.4 Platonova kritika sofistov

Sovre (2002, 434) ugotavlja, da kakor se je Platonovo filozofsko mišljenje z leti spreminjalo, je v enem ostal do konca trden: v nasprotju do sofistov. Sofistika se je omejevala samo na vidni svet ter z relativizmom spodkopavala stvarne in etične temelje grškemu življenju. Platon pa si je želel imeti trdnejša tla pod nogami, kot pa je to vidni, nenehno spreminjajoči se svet.

Finley (1987, 38) o antičnih moralistih navaja, da so, vsaj od sofistov naprej (v zametkih pa že prej, kakor pesnika Solon in Teognis), preverjali sprejete vrednote svoje družbe, vključno z bogastvom. Preiskovali so jih, o njih razpravljali in se razhajali – ne glede gospodarstva, pač pa glede zasebnih etičnih aspektov bogastva, torej ožjega torišča. Je bogastvo lahko neomejeno? Je bogastvo dobrina, če ga ne uporabljamo pravilno? Ali obstajajo moralno dobri

in moralno slabi načini pridobivanja bogastva? Manjšina med njimi se je vprašala celo, ali je mogoče moralno živeti brez premoženja. Načeloma pa geslo »Blagor ubogim« kajpak ni pripadalo grško-rimskemu svetu idej, in to, da je zapisano v Bibliji, kaže – ne glede na to, kako sicer razlagamo besedilo – na drug svet in na drug krog vrednot. Ta drugi svet je sčasoma prišel do paradokсне ideologije, kjer so silovito pridobitno razpoloženje spremljali tokovi asketizma in svete revščine, čustva nelagodja in celo krivde.

Bratož (2010, 125) o pojavih sofistike ugotavlja, da se je le-ta uveljavila v prvih letih vojne v Atenah. Začetnik je bil Gorgias, poslanec iz zavezniškega sicilskega polisa Leontini. Sofistika je zelo vplivala na oblikovanje grškega človeka in kulture, povzročila je namreč preobrat v grškem duhovnem življenju, njeni učinki pa so bili vidni na mnogih področjih, tudi v politiki. Sofisti so postavili temelje znanstvenega načina mišljenja. Z uveljavitvijo sofistike je postalo moderno ukvarjati se s človekom.

Schriefl (2013, 8) o Platonovi kritiki sofistov navaja:

Platonova kritika honorarjev, ki jih prejemale sofistike za svoje življenjsko udejstvovanje, se ne more zožiti na primerjavo s kulturnim in biografskim vzrokom in plačanim poučevanjem, ampak je širše in torej vsebinsko pomembna. Obstaja ozka povezava med sofistčno obrtjo (cehom) in njihovimi zahtevami za plačilo le v platonski tradiciji – v drugih antičnih tekstih so sofistike z njihovimi honorarji obravnavani enakovredno kot ostale skupine in nikjer ni padla obtožba za podkupovanje ekskluzivno nanje. V tekstih Menona, Gorgiasa in Protagorasa je postalo jasno, da Platon debato o honorarjih uporablja predvsem za razliko med razumevanjem same kreposti sofistov in take, kot jo razume Sokrat.

Pri mnogih interpretih se najde kulturnozgodovinska razlaga o Platonovi zavrnitvi plačanega poučevanja. V njegovi monografiji kritika sofistov pri Platonu v osnovi ni nič drugega kot aristokratsko neodobravanje dejstva, da imajo vsi ljudje, ki lahko plačajo šolanje, dostop do neke formalne izobrazbe, ki jim prej ni bila dostopna. Atrakcija sofistov je bila v njihovi obljudi, da lahko iz vsakega interesenta, ki pride k njim, naredijo uspešnega retorika in politika. Skozi te obljube so imeli sofistike na eni strani dostop do nižjih slojev, na drugi strani pa so si nakopali sovraštvo aristokracije (Schriefl 2013, 15).

Henaff (2009, 36) v Platonovem odzivu na komercialno filozofijo vidi glavni razlog v tem, da mora imeti za njega odnos med učiteljem in učencem uvajalni karakter. Tako bi morali izhajati iz umetnosti in nadarjenosti in ne bi mogli prevzeti trgovskega odnosa v smislu, kdo lahko plača izobraževanje. Henaff opozarja, da so sofistike poleg honorarja želeli od učencev tudi njihovo osebno reakcijo in zavzetost. To je razvidno iz Apologije, kjer je jasno, da so sofistike poleg denarja želeli od učencev še zahvalnost. Nasploh Platon kritizira, da so sofistike osebne naloge, kot so pridobivanje in večanje dohodka, zamenjali s politiko, diplomacijo. Vendar pa Platon za to nima dokazov.

Tudi Giocarinis (1955, 213, po Schriefl 2013, 16) meni, da je Platon zavračal zahtevanje honorarjev za specialno, tradicionalno nekomercialno poučevanje filozofije. Prvotno je bila višja vzgoja mišljena izključno v kontekstu prijateljskega pogovarjanja. Sofisti so to tradicijo prekinili in Sokrat se je od takrat naprej zelo oddaljil od njih. Pri tem ni bil kamen spotike hremata; pri poučevanju glasbe ali telovadbe je bilo to nekako legitimno. Problem je nastal, ko so sofisti zahtevali, da morajo biti učitelji intelektualno in moralno krepostni. Giocarinis je ob tem mnenja, da je treba razlikovati med predplačilom in med sprejeto prakso prejemanja daril od učencev. Obstajajo dokazi, da sta takšna darila prejemale tudi Platon in Sokrat. Njegove študije ponujajo med drugim pomemben pregled o različnih dokazih k honorarjem filozofov in sofistov v antiki in dokazujejo med drugim, da so honorarje pobirali tudi takšni avtorji, ki jih danes uvrščamo med filozofe.

Dwyer Corey (2002, 108) pa pravi, da ko ozavestimo to, da so bili sofisti (tehnično gledano) predvsem plačani učitelji vrednot in kreposti, postane nemudoma jasno, zakaj Sokrat ni bil sofist. Sofisti in Sokrat so, seveda, imeli veliko stvari skupnih: njihov intelektualni vzgib, njihov fundamentalni interes za vrednote in kreposti in njihovo uporabo dialektike kot metode. Ampak Sokrat izstopa ravno v dveh točkah, ki delajo sofiste to, kar so: odklonil je sposobnost poučevanja vrednot in kreposti in ni sprejemal plačil. Platonov portret Sokrata gre v velike dolžine, da ta dejstva izpostavi. V Apologiji Sokrat trdi, da ni sposoben učiti vrlin oz. kreposti kot sofisti, ker je negotov v to, kaj vrednote in krepost sploh so.

Tu se nam pojavi vprašanje, zakaj je Platon tako kritiziral sofiste, če so bili »učitelji vrednot in kreposti«? Nenazadnje so bile vrednote in kreposti v veliki meri skrb tako Sokrata kot tudi Platona.

Dwyer Corey (2002, 113) v zvezi s tem vprašanjem navaja dve teoriji:

- Prva je, da so sofisti v bistvu demokratični izobraževalci, medtem ko je bil Platon aristokrat – sofisti so bili “liberalci”, Platon pa anti-liberalec, vendar taka razlaga ne more biti pravilna. Če si postavimo vprašanje: ali je Platon pravično karakteriziran kot “aristokrat” ali/in “anti-liberalec” ali sofisti niso bili ne liberalci ne demokrati? Učili so premožno elito, kako zavladata množicam, in opisovali so se z izrecno elitističnimi termini.
- Druga teorija je veliko bolj dramatična: sofisti so v bistvu nemoralni - če niso bili eksplicitno nemoralni, so bili pa implicitno. Platon je to zaznal in želel pokazati svojim bralcem, kako zlobni in nevarni so sofisti v resnici bili. Tisti, ki to stališče zagovarjajo, predstavljajo konflikt med Platonom in sofisti kot bitko med redom in neredom ali kot večno napetost med naravno pravico in vulgarnim konvencionalizmom.

Pa vendar: Kaj je narobe z jemanjem plačila v zameno za učenje? Zakaj je bil Platon takšen kritik sofistov? Zakaj jih je tako ostro obsojal v povezavi s plačilom, denarjem?

Dwyer Corey (2002, 137) je mnenja, da s specifičnim opazovanjem Platonovih zapisov najdemo vsaj šest različnih ponujenih razlogov:

1. zdi se, da nihče ne ve, kaj je krepost;
2. sploh ni jasno, ali lahko kreposti učimo;
3. učitelji kreposti bi morali biti dostopni vsem, ne samo tistim, ki lahko plačajo;
4. učitelji kreposti ne bi smeli biti na voljo vsem, ki lahko plačajo;
5. jemanje plačila vsakega naredi prostitutu;
6. jemanje plačila promovira ljubezen do hremate in torej do denarja, ne pa do kreposti.

Vseh šest trditev vabi po primerjanju s Sokratom: sofist učijo za hremato, Sokrat ne. Sofisti trdijo, da vedo, kaj krepost je, Sokrat ne, in tako dalje. Za Grke na splošno ni bilo nič sramotnega biti učitelj. Veliki poeti kot Homer in Hesiod so šteli za učitelje in kasneje še Sokrat, Platon in Aristotel; in če bi kateri od teh posameznikov propadel, ne bi nikoli propadel zaradi učenja kot takega, saj tega niso počeli za denar ali drugačno plačilo.

Kot vidimo, imajo različni avtorji različne poglede na Platonovo kritiko sofistov. Dejstvo je, da ga je motilo, da so sofist na veliko poučevali krepost, čeprav so vedeli, da se tega ne da naučiti in da so za to še prejemale plačilo, kar je povezoval z nepravilnostjo in tudi nekrepostjo.

5 RAZUMEVANJE DENARJA IN BOGASTVA V 21. STOLETJU

21. stoletje. Čas razvoja nove tehnologije, interneta, multimedijev, čas prodaje vsega, kar se prodati da. Čas potrošnikov. Čas postkapitalizma in težkih pogojev dela za malo plačilo, čas goljufov in povzpetnikov brez vrednot. Čas, ko postajamo apatični in gledamo le še nase in na svoje bližnje. Čas, ko ne vemo več, kaj je res in kaj ni. Čas brez srednjega sloja. Čas nekakšnega novodobnega suženjstva. Čas moči peščice bogatih in revščine vseh ostalih. Čas brez pravičnosti za "malega" človeka. Da. Današnji čas je *čas denarja in bogastva* tudi v zvezi z izobraževanjem, ki postaja plačljivo blago. V tem smislu je Platonov premislek še kako na mestu tudi danes.

5.1 Pojem denarja/hremate v 21. stoletju

V 21. stoletju uporabljamo besedo denar kot veljavno plačilno sredstvo, čeprav ga že močno izpodrivajo elektronski denar in plačilne kartice (plastic money). Tu je še beseda kapital, ki je stari Grki še niso poznali. Pomeni denar, proizvodjalna sredstva, finančne naložbe, ki prinašajo dohodek oz. denar in materialne dobrine nasploh (SSKJ 2017). Vendar pa v naši raziskovalni nalogi denarja oz. kapitala ne obravnavamo v smislu plačilnega sredstva, temveč se nanj osredotočamo na podlagi obravnave denarja/hremate v smislu doživljanja Platona, in sicer kot etično vprašanje in problem skoraj 2500 let po njem.

V tem poglavju se bomo posluževali besede denar oz. kapital in ne hremata, saj bo obravnavan v današnjem času.

Besedi denar oz. kapital močno sovpadata z besedo bogastvo, čeprav SSKJ (2017) navaja, da pomeni beseda bogastvo le živeti v izobilju in imeti velike materialne dobrine, da je bogastvo nekaj, kar obstaja na zemlji v velikih količinah in se da izkoriščati. Besedo bogastvo uporabi tudi v povezavi z zdravjem (zdravje je naše največje bogastvo) in z dušnim svetom (bogastvo duha, srca). Nikjer pa ne navaja povezave z besedo denar. In ker se v navedbi besede kapital nahaja pomen materialnih dobrin, ki so del navedbe bogastva in ker je kapital v bistvu denar, bomo v nadaljevanju obravnavali denar oz. kapital kot del bogastva in se lotili kritike države. Pa ne Platonove Države, ampak države, v kakršni živimo danes. V stilu Platona bomo podali kritiko denarja oz. kapitala, bogastva, revščine, pravičnosti in nepravičnosti države v 21. stoletju.

5.2 Elementi za kritiko države in bogastva v 21. stoletju

»V 21. stoletju živimo v »kobilčarskem kapitalizmu,« navaja Hedžet Toth (2012, 330) ter nadaljuje, »da je češki pisatelj Milan Kundera, znan nekdanji oporečnik in disident, razmere, ki so nastale po sesutju komunističnega sistema, v eseju z naslovom Sram pred ponavljanjem opisal z besedami prijatelja, da 'to, kar lahko vidiš tukaj, je restavracija kapitalistične družbe z

vso njeno surovostjo in neumnostjo, z vso zarobljenostjo goljufov in povzpetnikov, ki jih je naplavila. Štacunarska budalost je zamenjala ideološko topoumnost'.«

Kapitalizem je vse spremenil. Iz človeka je naredil potrošnika in hlapca. »... vse je utopil v 'ledeno mrzli vodi egoističnega računarstva'; odnos med človekom in človekom bistveno zaznamuje 'svobodna konkurenca z njej ustrežajočim družbenim in političnim redom', kot da je vsak človek samo še sredstvo, samo golo sredstvo in nič drugega. Vsi trdni, zarjaveli odnosi s priveskom starih častitljivih predstav in nazorov razpadajo, vsi novi odnosi zastaré, še preden lahko okostené; vse, kar je stanovsko in stalno, izpuhteva, vse sveto se oskrunja in ljudje so končno prisiljeni gledati s treznimi očmi na svoj življenjski položaj in medsebojne odnose.« (Hedžet Toth 2012, 327)

5.2.1 Demokracija

Vsem nam je torej nekako jasno, da že dolgo ne živimo več v demokraciji, o kateri nam govorijo mediji. Niti v zahodni ne. Ne brigamo se več za to, kdo pri nas vlada, koga bomo volili, kdo bo zmagal na volitvah, ki so »demokratične«, v bistvu pa nam ponudijo, da izvolimo dva, tri, ki so jih »oni« izbrali. Enostavno se sploh več ne zanimamo za vladanje in tudi volimo več ne. Miller (2003, 13) o tem piše, da je vladavina liberalne demokracije postala danes tako samoumevna, da si sploh ne predstavljamo, da bi bila lahko legitimna kakšna druga oblika politike. Trdi, da živimo v času nekakšnega »novega fatalizma«, saj smo prepričani, da imajo države, ki hočejo koristiti svojim državljanom, zaradi rasti globalne ekonomije vse manj manevrskega prostora in da bi sleherna država, ki bi se poizkusila upreti trgu, zašla v gospodarsko krizo. Ljudje preprosto več ne verjamemo, da lahko vladavina bistveno vpliva na kakovost naših življenj, saj tudi, če neka stranka na volitvah zamenja drugo, ima ta zamenjava za večino le obrobne posledice, čeprav se (v) politiki pretvarjajo, da je drugače.

Ne gledamo več poročil, ker vemo, da nas tam »državni mediji« obsipavajo samo še z netočnimi informacijami, katerim ni ne konca ne kraja, in katastrofami, s političnimi nestrinjanji levih in desnih, s krajami tega in drugega politika. Hitro nam postane jasno, da je le peščica ljudi bogatih, ostali spadajo med reveže. Srednjega sloja sploh ni več. Pa so ti bogataši, ki povečini vodijo našo državo, sploh še primerni za vodenje naše države? Kralj (2003, 12) razmišlja, da »če je danes aktualni 'svobodni tržni' sistem, ki obvladuje že prav vse človekove dejavnosti, zgrajen na temeljih pohlepa, grabežljivosti, tekmovalnosti in predvsem dobičku, smo dolžni razmišljati o novih ekonomskih temeljih.«

Besede pohlep, grabežljivost in tekmovalnost so težke besede. So besede, za katerimi stremi mnogo moči zavedajočih se ljudi in ob katerih ti ljudje postanejo tako zelo nečloveški in tako zelo neobčutljivi. Vidiijo samo še sebe. In ko vidiijo samo še sebe, opazijo druge le, če jim lahko kaj vzamejo. Kavčič (2012) v svojem razmišljanju navaja, da mora posameznik v takem

okolju, če hoče imeti več, vzeti drugim. Tako pride do delitve družbe na tiste, ki imajo, in one, ki nimajo. Med tema dvema skupinama pride do konfliktov, ki imajo rušilno vlogo v družbi. Bogati pozabijo na revne in njihove potrebe. Pride do brezčutnosti, arogance in megalomanije na eni strani ter do težkega dela, nezdravih delovnih pogojev, revščine in pomanjkanja ter uničevanja življenjskih možnosti na drugi strani. Pohlep postane nemoralen, ko gre za akumulacijo denarja na račun drugih ljudi. Kralj (2003, 12) pa ob tem še ugotavlja, da današnji človek s svojo nezmernostjo vzdržuje sistem nenehnega kopičenja bogastva v rokah posameznikov, uničujočo gospodarsko rast ter skrajno bedo najrevnejših prebivalcev sveta. Več kot očitno je, da je ta ideologija pisana na kožo gospodarjem človeštva, kajti vsi dobički se na koncu stekajo v njihove žepe – saj ni mogoče verjeti, da si nek posameznik zasluži posedovati na desetine milijard evrov oz. dolarjev. Sistem, ki to omogoča, je perverzen, je zgrešen in do obisti pokvarjen. Ljudje, ki ga podpirajo ali vanj verjamejo, so prav takšni.

5.2.2 Politiki in zakonodaja

Sistem torej naj bi poskrbel za nas. Sistem in naši voditelji - politiki. Pa vendar - kako? Od njih bi pričakovali, da bodo pravični, krepostni, pošteni, kar se je od njih pričakovalo že za časa Platona. To, da niso pošteni, nas sploh več ne gane. Temu se celo še smejimo. Postajamo politično in socialno apatični, saj je resnična moč odločanja, po vseh tisočletjih boja proti elitizmu in krivičnosti, ponovno prešla v roke presenetljivo majhnega števila ljudi.

Cerar (2010, 6) o apatiji v današnjem času ugotavlja:

Apatija se v takšnih okoliščinah preobleče v politično vrlino in se preseže le v tistih redkih trenutkih, ko državljane povabijo, naj izbirajo med tekmujočimi skupinami strokovnjakov. Takšna demokracija je zato, kot je ugotovil Schumpeter že leta 1942, »dobro oblikovana metoda za tvorbo močne, avtoritarne vladavine«. V dobi retoričnih fraz o enakosti in svobodi je koncept »izvajanja ljudske volje« postal posmehljivka »bledih figur današnjih političnih voditeljev, ki v svojih javnih nastopih redkokdaj zagovarjajo lastna prepričanja, ne da bi bila ta poprej usklajena v stranki, zapisana v njenih dokumentih in programih, ki so dodatno zaščiteni pred kazensko odgovornostjo.

Za hip se bomo tu dotaknili naše zakonodaje. Ustave. Zakonodaja pri nas je napisana za tiste, ki imajo oblast, čeprav smo po Ustavi (2017) po 2. odstavku 14. člena pred »zakonom vsi enaki«. In taista Ustava (2017) že v 2. odstavku 83. člena navaja, da »Poslanec ne sme biti priprt niti se zoper njega, če se sklicuje na imuniteto, ne sme začeti kazenski postopek brez dovoljenja državnega zbora, razen če je bil zaloten pri kaznivem dejanju, za katero je predpisana kazen zapora nad pet let.« V 2. odstavku 100. člena pravi: »Člani državnega sveta uživajo enako imuniteto kakor poslanci. O imuniteti odloča državni svet.« Kako smo lahko, torej, po Ustavi, ki je temeljni akt Republike Slovenije (RS), pred zakonom vsi enaki? A ni to kontradikcija?

Če kdo ukrade kruh, ker nima kaj za jesti, dobi takšno in drugačno kazen. Po zakonu mu pripada. Če pa kdo ukrade milijone nekega denarja, se veselo sprehaja naprej, ker ima denar za odvetnika, ki najde luknjo v zakonu. Zakonodaja pri nas je napisana za tiste, ki imajo bogastvo, oblast in moč, ter točno tako, kot je dejal Platon pred mnogimi leti (tokrat v angleščini): »Good people do not need laws to tell them to act responsibly, while bad people will find a way around the laws.«

5.2.3 *Novi kapitalizem*

Pa vendar: državljani kar ne nehamo upati na bolje. Hedžet Toth (2012, 328) navaja, da so na »prehodu v novo tisočletje mnogi pri nas verjeli v nekakšen 'brezrazredni kapitalizem', kot da bi ta pomenil celo nekakšno pankapitalistično utopijo in vseodrešenjsko gibanje, še posebej v nekdanjih socialističnih državah. Vse smo olastninili in lastninjenje nas je zasvojilo. Kar se je dogajalo po letu 1989 s krajo družbenega premoženja in nastajanjem tajkunov, je substanca našega kapitalizma. Ta kapitalizem se je začel zločinsko, kradel je, pa naj se zateka v še takó izbran besednjak visokodonečih besed o demokraciji in toleranci: kraja je kraja.«

Hedžet Toth (2012, 330) tako primerja »naše razmere z zagovorom volkov pred jagnjeti. Še otrok se ob tej zgodbici nasmeji in pravi: »Pa saj volkec jagnje zakolje in poje.« Okrog sebe slišimo glasove pravičniške hinavščine in hinavci se oglašajo in zganjajo leporečništvo, češ, siromaki, kako vas tepejo, ne povedo pa, da so sami ustvarili razmere, da so delavci izkoriščani, tepeni in ob tem še ponižani, saj se jim življenje spreminja v boj za golo preživetje.«

Človeška zgodovina resnično ni bila nikoli nekaj lepega in prijaznega. Kralj (2003, 16) navaja, da je zgodovina prej nepretrgana pripoved o nasilju, sovraštvu, izkoriščanju, pomanjkanju, trpljenju, vojnah, pa vendar še nikoli v vsej človeški zgodovini ni toliko ljudi trpelo, nikoli jih ni več živelo v revščini. Nikoli jih ni več umiralo zaradi pomanjkanja kot ravno danes.

»Nedvomno je danes ena najbolj tipičnih značilnosti človeka, ki se uvršča v t. i. razviti svet, sprenevedanje.« (Rutar 2001, cit. po Kralj 2003, 16) Kot pravi Rutar (2001, cit. po Kralj 2013, 17), »nemoralno vedenje kot da omogoča tudi ignoranco zakona, ki se vedno naslavlja samo na posameznika.« Kralj (2003, 17) pa nadaljuje, da se »prav ta posameznik ukvarja predvsem s seboj, zanima ga lastno ugodje; lastna osebna, duhovna in materialna rast. Človek razvitega sveta se ne more (več) izgovarjati, 'češ, saj nisem vedel', kajti informacije, ki so mu preko medijev hočeš nočeš dosegljive, mu nalagajo (globalno) odgovornost. Rutar (2001, cit. po Kralj 2003, 17) pa še dodaja, da »ignoranca zakona oblikuje občestvo in občutek skupnosti ter pripadnosti, ki ga občutimo kot 'mi'.«

To občestvo je predvsem občestvo potrošnikov, turistov, poslovnežev, finančnikov, špekulantov, pol-izobražencev, avanturistov, uživačev, zdravih in čistih in vsakršnih »civiliziranih« ljudi. Razlike v svetu so tako velikanske, da bi se dobronamernemu človeku moralo najmanj zvrtni pred očmi, a brez skrbi – to se zgodi le zares redko in redkim. Povprečni človek prepušča reševanje sveta politikom, humanitarnim in drugim organizacijam in redkim zaskrbljenim posameznikom, sam pa se raje ukvarja predvsem s samim seboj. (Kralj 2003, 16)

5.2.4 Zaprt krog denarja

Pollan in Levin (1998, 88) pravita, da je koncept denarja eden prvih izjemnih dosežkov človeškega uma, in pojasnjujeta, da denar, čeprav danes služi kot univerzalno sredstvo menjave, nima vrednosti sam po sebi. To pomeni, da je uporaben za karkoli in za vse. V naši demokratični in svobodni družbi je denar merilo vrednosti vsega in vsakogar, tudi nas samih. Ena čudovitih stvari v današnjih državah je prav to, da ljudi, vsaj teoretično, ne presojava po tem, kdo so njihovi starši, kje so rojeni, kako izgledajo: vsak se ima možnost vzpenjati in padati na svoj račun. Toda zato družbi ne preostane nobeno drugo merilo vrednosti kot prav – denar.

In v družbenem vzpenjanju, hitenju po sprejetju in samopotrjevanju in s tem še po več denarja se ne zavedamo, kako zelo se vrtimo v krogu – da bi lahko sebi in svojim privoščili še več in »lepše življenje«, ki nam ga vsakodnevno, lahko bi rekli celo vsako minutno, vsiljujejo marketinški strokovnjaki: delamo za manj denarja, vendar še več in več, da ga le dobimo in ga lahko porabimo za stvari, ki jih nimamo časa uporabljati, za dopust, ki ga nimamo časa preživeti z dragimi in tudi če ga, je to tistih kratkih 14 dni na leto, in nenazadnje, porabimo ga za zdravje.

Kralj (2003, 50) ugotavlja, da se vsaka družbena potreba, ki jo zadovoljuje določena dejavnost (šolstvo, zdravstvo, socialno varstvo itd.), smatra za donosno priložnost, v katero se spleča vložiti denar, seveda pod pogojem, da nam bo prinesla dobiček. V zdravstvu, na primer, je danes kvalitetno ali ponekod sploh kakršnokoli zdravljenje dostopno samo ljudem, ki so za zdravstveno storitev sposobni (dobro) plačati – v razvitem svetu seveda; v nerazvitem svetu pa je itak tako malo donosnih priložnosti, da se vanje skoraj ne spleča vlagati. »Če nimaš denarja, umreš,« je moto človeka po nekaj tisočletjih nam znane zgodovine. Podobno je v drugih družbenih dejavnostih, ki so danes predvsem donosne priložnosti, ne pa servis državljanom, kar bi morale biti.

5.2.5 Trg, potrošništvo ...

»Malikujemo svobodni trg in do skrajnosti preziramo javni sektor. Iz zgodovine bi se sicer že morali nekaj naučiti, namreč da se tako ne da več živeti, skratka, nekaj bi morali spremeniti.

Samo da tem, ki so gospodarji, nekam čudno ni več do sprememb, ki bi obvladovale cunami krize na številnih področjih, ki nam življenje spreminjajo v otrplo in s strahom prežeto bivanje. To se čedalje bolj osredotoča na vprašanje, kako preživeti in sploh obstati; prizadevanje za izbiro kvalitete življenja že nekaj časa ni več naš mišljenjski vzorec, kvečjemu samo še zanesenjaštvo kake lepe romantične duše.« (Hedžet Toth 2012, 343)

Vsakdan večine ljudi je v 21. stoletju rutina, kljub vsem velikim spremembam, ki jih doživljamo z razvojem tehnologije. Kralj (2003 52) ugotavlja, kako skomercializiran je postal svet in kako nas mediji in marketing zasipavajo z nenehnimi možnostmi za nakup tega in onega in v nas vzbujajo željo po še. Sodobni potrošniški človek je le še človek želja: po neskončni čistoči, po sterilnosti, po zdravju; po priznanju, prestižu, uspehu, bogastvu, hitrosti; po nenehni zaposlenosti, neprestanem komuniciranju; osebni rasti in razvoju. Sodobni potrošniški človek potrebuje samo še: nov avto, nov, še bolj bleščeč prašek, novo oblačilo, nov obraz, novo ženo, novo hišo, novo diplomu, novo osebnost. Vse to lahko kupi na trgu, samo da mora še bolj marljivo delati, biti mora še bolj poslušen, učinkovit, rentabilen in servilen.

Potrošniki trošijo še tisto, česar sploh nimajo, in so izjemno zadolženi. Potrošniški sistem, kot temelj hiper-kapitalizma, stoji na kaj majavih temeljih, zgrajenih iz dolgov. Zato potrošnik nima nobene moči in volje, da bi se kot ponudnik svoje delovne sile uprl svojemu izkoriščevalskemu delodajalcu – kapitalistu. Dolg ga prisili v pravi suženjski odnos, kajti edina možnost poplačila dolgov je prejeta »plača«. Potrošnik se zato znajde v pasti: nenehno trošenje zahteva od njega vedno več dela in ker troši več, kot naredi, rastejo tudi njegovi dolgovi (Kralj 2003 52).

Kako ne bo v dolgovih, ko je meja naše bruto plače takšna, da človek skozi mesec ne more preživeti in se v dolgovih izgublja. Poglejmo si, na primer, v naši državi nakup stanovanja za človeka, ki ima malo višjo plačo od minimalne (ker če ima minimalno oz. nižjo, kredita niti ne dobi in ne more "sanjati" o nakupu stanovanja). Da bi kupil stanovanje ter sebi in svojim zagotovil bivališče, mora najeti kredit. Dolgoročni. Na hipoteko. Torej na tisto nepremičnino, ki jo bo kupil. In išče najugodnejšo banko, kar pomeni, da mora obiskati čisto vse banke, ki v državi obstajajo. Banke imajo, namreč, različne pogoje za najeme kreditov za različne ljudi in če imajo še poznanstvo –toliko bolje. In ko banko najdejo, morajo biti izredno previdni pri sami pogodbi, obrestih in nato še pri samem izračunu zneska, ki ga bodo odplačevali. So to fiksne obresti ali spremenljive? Kdaj se začne odplačevanje in kdaj se sklene pogodba o najemu kredita? Se tu že plačajo interkalarni obresti ali ne? In ker ljudje ne poznajo vseh zakonov, ki jih je v naši državi enormno število (tako zakonov kot podzakonskih aktov), si banke kot velike korporacije zaračunajo še stroške, ki niso zakoniti, in se, seveda, v primeru nezmožnosti plačevanja kredita »usedejo« še na nepremičnino. Ko imaš kredit, lahko računaš na stanovanje. Sledi nakup stanovanja in z njim povezana zakonodaja in pravila naše države.

Stanovanje danes pogosto prodajajo nepremičninske agencije, ki poberejo (po zakonu) do največ 4 % provizije od cene stanovanja, ki ga prodajo.

V naši »z luknjami napisani« zakonodaji človek kmalu ugotovi, da mu za ta odstotek agencija pokaže le stanovanje, ki si ga je sam našel na internetu. Vse ostalo ureja bolj ali manj sam, saj je vse odvisno od njega: kako bo nepremičninski posrednik pogodbo sestavil, ali bo v njej pravilno navedel številke stanovanja, datume nakazila denarja, datum prevzema stanovanja ... Še posebej se zaplete, ker ljudje v zadnjem času prodajajo stanovanje, na katerem že »sedi« banka, in imajo hipotekarni kredit. Takrat pa lahko samo še upajo, da se bodo stvari uredile tako, da bodo stanovanje sploh dobili. Nato se pa lahko čisto preprosto zgodi, da imajo enormni kredit in ostanejo brez stanovanja. Kje je zdaj tu država, ki ščiti človekove pravice, kje sta pravičnost in krepost?

Če želimo razumeti mehanizme moči v svetu in v posameznih državah, moramo sprevideti, da današnja komercialno ali tudi kriminalno izvoljena politična elita v resnici deluje v imenu in na račun resničnih gospodarjev človeštva: globalnih korporacij in finančnih mogotcev. Politične elite skrbijo za ekonomski sistem, ki lastnikom kapitala omogoča maksimalno dobičkonosno in nemoteno delovanje vsepovsod na svetu, to pa jim zagotavljajo bodisi z zakonodajo ali vojaško močjo (Kralj 2003, 12).

Jasno je, da je človek v tej državi oprt nase, na lastno znanje, da si vzame čas in vso to zakonodajo prebere in da kljub kreditu ostane neodvisen od tožb in pravnih mlinov, ki tako zelo počasi meljejo, ter da, nenazadnje, ob vsem tem ne obuboža. Pollan in Levine (1998, 89) bi nas pri tem poučila: »Imejte dovolj denarja, pa boste neodvisni. Nimate dovolj, pa ste odvisni. Vpliv denarja na vašo družino je neizbežen.«

»Ljudje bi pa vendarle želeli slišati, koliko socialne zavzetosti in pravičnosti usmerja država v našo strankokracijo. Nacionalni socialni konsenz bi bil verjetno iluzija, ker nas stiska Evropska unija. O tej Evropi sem nekoč, pred tridesetimi leti, poslušala predavanje priznanega nemškega sociologa, ki je vehementno trdil, da je EU združevanje na podlagi velikega kapitala. Poznejši čas je njegove besede docela potrdil. To je bil Claus Offe, ki se med drugim zavzema za uvedbo univerzalnega temeljnega dohodka in si za ta predlog zasluži vse priznanje,« navaja Hedžet Toth (2012, 343-335).

Tisti, ki smo se rodili pred dobrimi 40-imi leti, se spomnimo, kako so nas »naši politiki« popeljali »žejne čez vodo«, da smo pristali v Evropski uniji. Pravijo, da česar ni zmožal Hitler z vojno, je Nemčija uresničila z Evropsko unijo. Vendar se okrog Evropske unije ne bomo zapletali. Dejstvo je, da smo tisti, ki smo živeli še v bivši Jugoslaviji, ziheraši, ki gledamo na vsak cent, pregledamo vsako položnico, da ne pride do napake, zapiramo radiatorje, ko gremo v službo, da ne pokurimo preveč, kupujemo na razprodajah ...

Hedžet Toth (2012, 330) se sprašuje, »kako to, da kljub vsemu naraščajočemu brezupu ne bi moglo biti drugače? Malo bolj sestrsko in bratsko, tako kot med volkovi, zdaj, ko smo svet uspeli spremeniti v družbo z volčjimi zakoni tam in takrat, ko je treba najšibkejši člen izločiti in celo življenjsko onemogočiti? Gospod kapital pa se reži in tuli tako po volčje, da pač mrtvo – Kapital namreč – obvladuje živo, in ko se neha garanje pri delodajalcu, planejo po njem še drugi iz volčjega tropa: »hišni lastnik, kramar, oderuški upnik«, celo »izbacivač« po vzoru tega, kar smo pri neki deložaciji gledali po televiziji.«

5.2.6 Svet korporacij in komerciale

In ravno televizija je danes izredno močan medij, ki v nas ustvarja vedno večjo zmedo. Kralj (2003, 52) meni, da je komercializacija ideološka, torej imaginarna predstava realnega sveta, ki jo danes ustvarja mogočen medijski aparat, ki pa je v rokah mogočnih lastnikov kapitala. Mediji, kot so kino, televizija, radio, internet, časopisi itd., generirajo vrednote komercialne družbe: tekmovalnost, pohlep, egoizem, pridobitništvo, neskončno zabavo ter ideale mladosti, zdravja in lepote, potrošništva kot načina življenja itd. Vse več ideoloških vplivov kapitala lahko danes vidimo tudi že v šoli, ki je poleg medijev najvplivnejši dejavnik vzgoje bodočih delovno aktivnih državljanov – mezdnih delavcev in hkrati potrošnikov.

Z vse večjim poudarkom na praktičnih znanjih se »proizvaja« uporabna delovna sila, ki se lahko že takoj po šolanju vključi v delovni proces v korporacijah. Storilnostno naravnana šola zelo zgodaj, že v času osnovnega šolanja, pripravlja bodočo delovno silo na visok delovni tempo, visoko storilnost in delovno učinkovitost ter na »ustvarjalno« stresnost – vse, kar potrebuje bodoči najemnik delovne sile za uspešno delo v hiperkonkurenčnem okolju. Nenazadnje tudi permissivna vzgoja, ki v dobršni meri prevladuje v naših šolah, »ustvarja« izrazito nesamostojne in nesvobodne ljudi, ki kaj hitro postanejo lojalni, poslušni in predani »vojaki« v hierarhično in militantno urejenih korporacijah. Tudi arhitektonsko okolje dokazuje stopnjo skomercializiranosti družbe. Sodobna »svetišča« postajajo mogočne banke, borzne hiše, zavarovalnice, finančno-poslovna središča, ki se bohotijo v marmorju in steklu, super-, mega-, hipermarketi, velikanski nakupovalno-zabavišni centri, ki postajajo središča družbenega in družabnega življenja. Nevarnost komercializacije, poleg izkoriščanja ljudi v tretjem svetu, je v komercializaciji naših konceptov, vrednot, našega pogleda na svet. Zato je komercializacija danes bolj nevarna kot atomska bomba. Ljudje postajamo »homo commercialisi« (Kralj 2003, 52).

Brez služb in dela človek danes ne more preživeti. Vsaj tisti ne, ki živijo v revščini (tu pazite, da srednjega sloja ni več in če niste bogati, spadate med reveže). Pollan in Levine (1998, 27-28) pravita, da je »danes nagrada za opravljeno delo, ki nekaj velja, edinole denar, zato ga je treba zaslužiti čim več. Menita, da je služba edino mesto v življenju, kjer lahko zaslužite denar, zato ga zaslužite čim več. Zapomniti si je potrebno, da vse, razen denarja, lahko dobite

drugje. Vse, kar počnete, mora imeti svoj finančni smisel že od prvega dne. Zelo natančno proučite, kaj pričakujejo od vas, in to naredite po svojih najboljših močeh.«

Kralj (2003, 54) pa ironično dodaja, da »ni važno, če vaše podjetje puha v zrak stotine milijonov ton različnih strupenih plinov, če intenzivno seka gozdove, če ravno razliva tanker nafte, če do onemoglosti izkorišča poceni delovno silo, celo otroke, v revnih deželah, če odpušča tisoče in tisoče delavcev, ne menite se, četudi koga ubijejo – vas mora zanimati edino denar, v zameno pa boste brezkončno ubogljivi.«

In ko smo ubogljivi in samo še kimamo in smo poslušni, pazimo na vsako našo besedo in na vsak naš korak, se pojavi vprašanje: smo sploh še svobodni? Kje je pravičnost? Kje je skrb za sočloveka?

Hedžet Toth (2012, 332) ugotavlja:

Pri zavzemanju za večjo pravičnost gre, tudi za politiko pojmovanja svobode in emancipacije. S tem smo pri življenju samem kar najbolj neposredno, in to nas zanima mnogo bolj kot stališča politikov. Prepoznavati potrebe ljudi, zavedati se pomena, izbiranja in odločanja, ki dejansko ne pozna kakih bistvenih razlik med levim in desnim. Tudi ponovni razmislek o tem, kakšno funkcijo naj lastnina vključuje, recimo to, da je plačevanje davkov vrednota, ki izkazuje, da je lastnina med drugim smiselna, tako da učinkuje družbeno in odgovorno, ne samo kot vir kopičenja lastnega bogastva, skratka kot sredstvo za potešitev sebičnosti.

5.2.7 Vprašanje svobode

Svoboda je svoboda, bi lahko rekli. Po SSKJ (2017) je svoboda »stanje, ko so ljudje podrejeni samo zakonom in ne neomejeni, samovoljni oblasti koga«.

»A če vodi v neenakost, revščino in cinizem, potem bi morali reči bobu bob, ne pa da njene pomanjkljivosti v imenu zmage svobode nad zatiranjem preprosto pometemo pod preprogo. Samo da siromaštvo, beda, brezposelnost, izguba socialne varnosti in podobna krivična dejstva nikakor ne bodo ostala 'pod preprogo' in ljudje dolgoročno gledano ne bomo pripravljene živeti razpeti med zasebnim bogastvom in javnim siromaštvom. [...] Med ironije postkomunizma po Judtu spada dejstvo, da ni malo ljudi na vzhodu Evrope, celo med uglednimi politikami, ki menijo, da je smisel politične svobode služenje denarja«. (Hedžet Toth 2012, 343)

Vendar nas nekdanja parola, da je svoboda spoznanje nujnosti, odbija in je nočemo več ponavljati. Ravnodušnost in všečno dopuščanje pa niti ne omogočata več preglednosti v smislu izbire in odločanja, ki verjetno morata prej pomeniti izbrati pravično in ne krivično. Jasne delitve med levim in desnim sploh ni, ko mnogi upravičeno ugotavljajo, da je vsa sociala in s tem solidarnost v marsičem določena le z dosežki na ekonomskem področju (Hedžet Toth 2012, 337).

Pa vendar: smo res tako zelo ekonomsko odvisni? Je denar res tisti, za katerega se je vredno boriti ali celo zanj umreti? Hedžet Toth (2012, 327) se sprašuje: »Pa se zavedamo, da danes bolj kot kdajkoli prej živimo v osami? Kje sta se izgubili krepost in etika? Etika je kot most od jaz k ti in kakor koli že, parcelica etike je dobro, parcelica kapitalizma pa profit, ki ga poganja pohlep, ki je, tudi po svetopisemskih ugotovitvah, leglo zla: 'Korenina vsega zla je namreč pohlep po denarju'.«

Pa vendar moramo biti predvsem učinkoviti, da preživimo. Kralj (2003, 51) razmišlja, da je maksima skoraj vseh sodobnih ekonomistov »Vsi konkurenčni, vsi učinkoviti«. Nadaljevanje maksime bi lahko zaključili z: »Eni bogati, drugi revni, tretji mrtvi.« Moč klasične države upada in posledično tudi njen ideološki vpliv, ki se udejanja preko njenih ideoloških aparatov: šolskega, družinskega, pravnega, političnega, sindikalnega, informacijskega in kulturnega. Nasprotno pa z upadom moči države opazamo vedno večjo moč kapitala, ki ga zastopajo njegovi glavni nosilci: multinacionalne ali globalne korporacije (Kralj 2003, 51-52).

Pa vendar ima človek še vedno možnost odločanja. Lahko udari z roko ob mizo in se razjezi. Lahko gre na cesto in protestira! Zanj se "borijo" sindikati! Zanj se, roko na srce, borijo vodilni predstavniki sindikatov, za katere bi lahko rekli, da spadajo k vladajoči državi. Vladarji - politiki ves čas skrbijo za zavajanje državljanov, da se "borijo" na eni strani sindikati, na drugi država. V bistvu pa gre za sodelovanje v smislu povzročati razprtije in strah državljanom, da bodo bolj poslušni in še bolj pridni in še bolj delavni. Pri nas je ja delo zelo cenjeno. Če delaš, nekaj veljaš. Pa vendar: da za svoje garaštvo prejmeš tako nizko plačo, da si na robu propada? Slovenci smo priden narod. In hlapčevski. Potrpimo. Ne jamramo. Iščemo rešitve. Obkoljeni s parolami "pozitivnega razmišljanja" ne upamo na cesto. Vse rešujemo po mirni poti. V nas pa se nabira gnev. Gnev in sovraštvo. A naša država že ve, kako se temu streže ...

Hedžet Toth v svojem članku »Koliko morale prenese bogastvo« pravi:

Zdajšnje mladostno upornišтво se bo hitro nehalo, ker bodo leta naredila svoje; z vstopom v poklicne institucije se bo spet zgodilo to, kar se dogaja. Iz nekdanjih upornikov bodo nastali podporniki obstoječih kapitalističnih razmerij, toda to ne bo rešilo nezadovoljstva zaradi zla, ki nam ga je vsem povzročil kapitalizem, ki »ima inteligentni nadzor, preventivo, represije in sankcije« zelo prefinjene in težko prepoznavne narave, in če pride do nemirov, to »ne bo žametna revolucija« in o tem ta trenutek raje ne razmišljamo. Celotni televizor ugasnemo, ko predvajajo krvave prizore umiranja ljudi v deželah, kjer so ljudske množice zaradi številnih krivic podivjale. Novinarsko natolcevanje o zarotništvu, o tem, kdo vse in kaj je in česa ni v ozadju, nas ne zanima; med sprehodom po ljubljanskih ulicah lahko vidimo napis, ki se sprašuje, kdo bo ukradel naslednjo revolucijo. (2012, 330)

Od zgodovine bi se lahko veliko naučili. Zgodovina je tista, ki dokazuje, kakšen sistem je bil dober, uspešen in kakšen ne. Kralj (2003, 56) navaja, da nas prav zgodovina uči, da velike družbene spremembe povzročajo predvsem velike razlike in napetosti med razredi, ki

sprožajo bolj ali manj revolucionarne premike, ko se izkoriščani razred upre izkoriščevalskemu. Gospodarji trga in politike pa so danes ta problem elegantno rešili: preko izjemno zapletenega borzno-kapitalskega sistema so na nek način odsotni iz glavnega dogajanja, ki se odvija predvsem na relacijah proizvajalec – trgovec – potrošnik. Zato se proti sodobnim kapitalistom le težka naperijo morebitna nezadovoljstva iz nižjih razredov. Delniški sistem, ki je vzpostavljen v večini velikih podjetij vsepovsod po svetu, kanalizira napetosti najvišje do uprave družbe ali nadzornega sveta, medtem ko so lastniki »odsotni« in nikoli za nič krivi, pa naj gre za odpuščanje ali izkoriščanje delovne sile, za poslovne goljufije ali onesnaževanje narave itd. Če že pride do napetosti v podjetjih v klasičnem stavkovnem smislu (npr. z zahtevo po povišanju plač), lastniki lahko na hitro pospravijo kovčke (beri: prodajo delnice) in kapital investirajo v podjetja npr. na Kitajskem, kjer so delavske pravice na stopnji suženjstva in tlačanstva. Zato je danes klasična revolucija komaj še mogoča. Časi kapitalizma, ko so kapitalisti propadli, če se je delovna sila uprla, dejansko sploh niso več možni.

6 PRIMERJAVA HREMATE IN BOGASTVA ZA ČASA PLATONA IN V 21. STOLETJU

V osnovi je potrebno poudariti, da je naša primerjava hremate in bogastva za časa Platona lahko različna že zato, ker je bil Platon aristokrat in je na hremato, bogastvo, državo, pravičnost in revščino gledal z vidika filozofa, ki je materialno zelo dobro preskrbljen. Mi pa nismo aristokrati niti filozofi, zato naš pogled na hremato in bogastvo v 21. stoletju ne more biti identičen vidiku s strani aristokrata, temveč gledamo z vidika "malega" človeka, delavca v 21. stoletju, ki državo doživlja skozi nepravičnost, krivice in revščino.

Pojma hremata po Platonu in denar v današnjem času sta si, načeloma, zelo podobna. Platon s hremato pojmuje premoženje, ki ga nekdo podeduje, ali generalno dragocenost, plačilo za poučevanje, plačilo davkov, hremata pa se prejema tudi za vzdrževanje nečesa in za plačilo za delo. V današnjem času pomeni denar veljavno plačilno sredstvo za delo, ki ga človek opravi, za nakup česar koli, za plačilo storitev. Kapital pa je beseda, ki je Platon še ni poznal in je v 21. stoletju zelo pogosto uporabljena tudi namesto besede denar. Platon je tiste, ki so za delo dobivali plačilo, poimenoval hrematiste. Danes so to delavci. S hrematizmom je označeval pridobivanje denarja, mi bi temu danes rekli bogatenje.

Schriefl (2013, 12-14) navaja, da »Platon z bogastvom opisuje predvsem materialno stanje ali presežek, z revščino pa materialni primanjkljaj ali nujo,« kar velja tudi v 21. stoletju. Tu se torej ni nič spremenilo. Schriefl (2013, 12-14) pa izhaja tudi iz treh opazovanj, ki dejstvo potrjujejo in katere lahko primerjamo s časom Platona in današnjim časom:

- prvič: iz Sokratove revščine ugotavljamo, da je le-ta povezana z materialnim primanjkljajem. Njegova revščina ni bila opisana kot obremenitev, da je treba delati, ampak kot rezultat zanemarjanja njegovega dela. V 21. stoletju za preživetje ni potrebno delati le tisti peščici ljudi, vladarjev, ki bogatijo na račun drugih ljudi, torej revežev, in ta peščica niso filozofi. Vsi ostali so primorani delati za majhen denar - plačo, da sploh preživijo;
- drugič: Platon v Državi uporabi pridevnik penes z aporos (brez sredstev) in meni, da lahko nekdo v oligarhičnem mestu izgubi svoje celotno premoženje in vzročno posledično živi v polisu, ne da bi bil del te države. V današnjem času nekdo, ki se mu to zgodi, konča gladko na cesti. Seveda, če nima svojcev, da bi ga podprli;
- tretjič: Platon v Državi pravi, da naj se nekdo, ki nima sredstev za preživljanje, loti ustvarjalnega dela, da se reši revščine. Meni, da če ni bogastva, tudi revščine ni. No, v tem delu bi lahko rekli, da se z njegovim mnenjem strinjamo. Problem nastane, ker od ustvarjalnega dela danes ni mogoče živeti. Ustvarjalno delo je v tem času malo cenjeno, to pa zato, ker obstajajo velike korporacije, ki podobno »ustvarjalno« stvar z

minimalnimi stroški (in s tem tudi z minimalnim plačilom delavcev) naredijo tako poceni, da s svojim ustvarjalnim delom ne moreš biti konkurenčen.

V dialogu s Kefalom Platon obravnava temo pridobitve bogastva in življenja v starosti, z vedenjem, da ima za sabo veliko bogastvo. Skozi Kefala Platon razlaga, da se je lahko bogastvo v Grčiji v tistem času prenašalo iz roda v rod, saj je Kefal bogastvo podedoval in si želi, da svojemu nasledniku pusti več, kot je podedoval. V 21. stoletju lahko bogastvo sicer že podeduješ in ga večaš, vendar pa se človeka v 21. stoletju ocenjuje izključno na podlagi njegovega premoženja in bogastva, ki ga ima. In ni pomembno, kako ga je dobil.

Platon bogate ljudi predstavlja kot ljudi, ki imajo manj dela in tako več časa za filozofijo in druge stvari. V Državi prav tako navaja, da so zanj najbolj bogati filozofi in filozofinje, ki nimajo zlata, pa vendar so srečni, ker imajo pošteno in solidno življenje. V današnjem času so bogati ljudje tisti, ki imajo veliko denarja oz. kapitala in jim res ni potrebno delati. Da pa bi se ukvarjali s kakšnimi filozofskimi vprašanji in skrbeli za človekovo dobro (razen za svoje), tega v 21. stoletju ni in še nekaj časa ne bo.

Pollan in Levine (1998, 76-77) sta tako prepričana, da so napačne vrednote, na katerih so bila zgrajena pravila preteklosti, močno prispevale k razkroju moralnih vrednot naše družbe. Celo če se s tem ne strinjamo, nam bo kmalu jasno, da bomo sami s sabo in s svojim položajem v družbi veliko bolj zadovoljni, ko se bomo tem pogubnim vrednotam odpovedali. Če se v naši glavi nenehno vrti neskončen trak, ki nam pripoveduje, kaj naj storimo, da bomo uspešni, zaželeni in srečni, je čas, da se nehamo gnati za vsiljenimi cilji. Ko se bomo enkrat odrekli poslušnosti, ko drugim ne bomo več pustili usmerjati svojega življenja in bomo vajeti vzeli v svoje roke, bomo ugotovili, da so trakovi v naši glavi utihnili.

Revščina je za Platona pomenila tudi pozitivnost v smislu nedela. S Sokratom sta menila, da je lahko človek zadovoljen z revščino, če le krepostno in zadovoljno živi. Svobodo pa je Platon povezoval s svobodo do prostega časa. Ker je bil sam aristokrat, je svobodo dojemal kot nekaj samoumevnega, čeprav so ob njem hodili sužnji, ki niso bili svobodni. Vendar pa jih v svoji Državi ni navedel. Tam je navedel same svobodne ljudi. Ideal – skratka. Marija Švajncer (2002, 163, cit. po Hedžet Toth 2012, 329) pa v »Eseju o zlu« o revščini v 21. stoletju ugotavlja, da »revščina pomeni življenje v slabem materialnem položaju, pomanjkanje, nezmožnost zadovoljevati osnovne socialne in druge potrebe, odrinjenost in zaprte možnosti. Materialni ali finančni vidik se podaljšujeta v socialnega. Revščina pomeni, da so poti zaprte ali omejene, zato ni mogoče svobodno načrtovati prihodnosti.« Hedžet Toth (2012, 329) pa dodaja: »Kjer ni prihodnosti ali kjer je zelo okrnjena, tam ni pravega življenja, tega pa brez svobodne izbire in odločanja nikdar ni in ne more biti.«

Sokrat je s svojim načinom življenja dal vedeti, da bogastvo ni bistveno niti v vsakem primeru koristno, če hočemo živeti dobro. Platon je tako v Državi svojim vladarjem (filozofom) odrekel lastnino, kot tudi druge dobrine, ki so navadno dovoljene. Vladarji bi lahko imeli le za

preživetje in bi neobremenjeno vladali ljudstvu in skrbeli za njegovo dobro. Država, v kateri je Platon živel, pa je bila demokratična država in v svoji Državi je Platon navedel kritiko le-te.

O primerjavi z atensko zasnovo države in države v 21. stoletju tako Blok (2013, 162) navaja, da se z vsemi moškimi državljani, ki so bili politično aktivni in so imeli načeloma enake politične pravice, zdi demokratična atenska zasnova državljanstva zavajajoče podobna naši, ki ima enake pravice v pravnem in političnem pravu kot njene opredeljitvene značilnosti. Ko so vsi državljani upravičeni do vseh vrst pravic, je razlikovanje med komunitarnim in političnim državljanstvom skoraj brezhibno. Politično področje se lahko zlahka zamenja za družbo nasplošno, kar dela vlogo državljanov, ki nimajo politične funkcije, zelo težko ocenljivo.

Hedžet Toth (2012, 335) pa o današnji državi ugotavlja, da »ta sploh ne velja več za organizirano solidarnostno skupnost, ampak za pošast, do katere kujemo zamere že brez pravih razlogov« in zlorabljam Nietzschejeve misli o tem, »da je država 'najbolj mrzla vseh mrzlih pošasti', laže, 'grize z ukradenimi zobmi' in vse, kar ima, si 'je ukradla'.« (Nietzsche 1984, 55, cit. po Hedžet Toth 2012, 335)

Kaj so stari Grki hoteli z državo, izvemo od Platona, ki je odločno trdil, da je najvišja in najbolj nosilna vrednota države pravičnost. In ta ni delna, kajti pravičnost spominja na sončne žarke, ki prav vsako stvar presvetlijo in jo naredijo vidno, sodobno rečeno: jo rentgenizirajo. Moč svetlobe in sončnih žarkov je v tem, da vse priključijo k življenju, kajti pravičnost, če je navzoča, oživlja in vse se veseli življenja. Kjer ni pravičnosti, tam življenje hira. Država kot pravno urejena skupnost pomeni, da se ljudje medsebojno ne povezujemo toliko po krvno-sorodstvenih vezeh, ampak po načelu zakonov, ki si jih sami ustvarimo, toda te tudi spoštujemo in udejanjamo. Solidarnost, ki je druga plat pravičnosti, je nekaj, česar ne moremo privatizirati v nedogled, in zdajšnja doba se solidarnosti očitno odreka in nekam nerazumljivo prisega na pojem tolerance. S premočjo ekonomije nad vsemi dejstvi družbenega življenja je bila spopularizirana tudi toleranca, toda njeno čaščenje je takoj treba zaustaviti z ugotovitvijo, da se zakoni ekonomije nikdar ne obnašajo tolerantno. Skratka, gre za represivno toleranco in neoliberalizem je posebljenje tega (Hedžet Toth 2012, 335).

»Velika ekonomska in socialna nasprotja prebivalcev za Platona predstavljajo negativno lastnost države. Obe skrajnosti (revščina in bogastvo) sta v njegovi Državi deležni obsojanj, kajti zanj je ideja zmernosti pomenila predpogoj k pravični ureditvi. Skrajnosti socialne nepravilnosti niso prisotne samo v nerazvitih državah, saj mnogo prebivalcev razvitih držav živi v revščini, prav tako je moč najti zelo bogate posameznike v najmanj razvitih državah sveta.« (Modic 2012, 27)

Smith (2010, 94, cit. po Modic 2012, 27) pri tem nadaljuje: »Povsem jasno je, da nobena družba, katere večinski pripadniki so revni in nesrečni, ne more biti uspešna in zadovoljna.« V današnjem času so tako ekonomske kot socialne razlike med prebivalci enormne. Zmernosti »vladarji« ne poznajo in jim zanjo tudi ni mar.

Grki za razliko od vseh poznejših pojmov politike dejavnosti zakonodajalca niso šteli za pravo politično dejavnost. Zanje je bil zakonodajalec graditelj mestnih zidov, ki mora svojo nalogo enkrat za vselej končati, da bi se lahko začelo politično življenje s pripadajočimi dejavnostmi. Pravica do udeležbe v politični dejavnosti je bila omejena izključno na državljane mesta, vendar vsebina političnega ni bilo niti mesto niti zakon – ne Atene, temveč Atenci (Cerar 2010, 47).

V današnjem času je »politika kurba«, kot se pogosto navaja. Pod besedo politika danes v pogovornem jeziku razumemo vodenje države. Si pa obenem »mali« državljani pod njo predstavljamo skorumpirane bogate voditelje, ki jim za ljudi in narod ni mar. Ni jim mar več niti za slovensko zemljo, za katero so se naši predniki borili in zanjo umirali. Prodajo vse, kar se prodati da.

V Atenah se niso nikoli nehali spraševati, kaj je dobro za človeka. Ljudje so povedali, kaj je zakon, ljudje so se lahko zmotili in ljudje so bili sposobni popraviti svojo odločitev v režimu samooomejevanja. Zakonska določila in predpisi ne morejo zavarovati družbe pred samomorom, kvečjemu lahko kot arhaični suvenirji »ustanovitvenih očetov«, v povsem drugačnih okoliščinah, kot so si jih znali predstavljati v preteklosti, zavirajo »napredek«, ker ne sledijo družbenim spremembam. Moderni demokrati so skušali ta dvojni problem rešiti z enim zamahom, z oblikovanjem ustave, čeprav je, ironično, ravno negiranje vrhovnega zakona oziroma norme vseh norm omogočilo nastanek demokracije, ki verjame v neskončnost spraševanja in oblikovanja primernih institucij. Ustava je bila morda krasna rešitev za težave, na katere so naleteli ustanovitelji moderne demokracije, vsekakor pa ni demokratična, saj zakon, »zapisan v kamnu«, skupnosti odvzame možnost in sposobnost, da stopi v korak s časom. Atenci je niso poznali, saj je sistem slonel na demokratičnih vrednotah, ki so imele smisel same po sebi, zaradi česar se je demokratični proces prosto spreminjal, a v temeljih ostajal vedno isti. Atenska demokracija je kot barka med čermi nepredvidljivosti slednje znala briljantno upoštevati in je svojo smer nenehno spreminjala, da bi sistem prilagodila posamezniku, ne pa obratno, navaja Cerar (2010, 235). Meni, da je »šlo Platonu v osnovi za to, da bi vladar postal suvereno neodvisen od ostalih, ki pa jih vseeno potrebuje, saj svojih namer in dejanj brez njih sploh ne more uresničiti. Pravila obnašanja med vladajočimi in vladanimi je Platon izpeljal iz zasebnega razmerja med gospodarjem in sužnjem, primere ukazovanja in poslušnosti pa si je sposodil iz sfere ustvarjanja in produciranja«. (Cerar 2010, 235)

Princip delitve ljudi na sloje, kot jih je v Državi navedel Platon, nam v 21. stoletju ni tuj. Delitev se pojavi pri nas že v družini, kjer starejši pomagajo mlajšim. Še pred kratkim je lahko tudi sosed pomagal sosedu, pa zdaj več ne more, če ne kupi vrednotnice, s katero izkaže, da je poravnal dajatve državi, drugače ga čaka kazen! Pa vendar je bil Platon tisti, ki je želel, da se ljudje povezujejo. V Državi so bili v bistvu soodvisni eden od drugega. Cerar (2010, 235) pa o današnjem sodelovanju ljudi dodaja, da »je danes pa v naravnem stanju

odsotno ravno tisto, kar zagotavlja sodelovanje več ljudi, saj je v odsotnosti nadzora skupnosti. Morda je največja človekova prednost pred drugimi bitji ravno v sposobnosti podreditve sebičnih, bioloških interesov interesom skupnosti, a je kot državljan obenem dovolj omejen, da tega ni sposoben narediti z ljudmi, s katerimi ne čuti nikakršne sorodnosti.«

Platon je bil v Grčiji v vlogi filozofa, katerega namen je bil prenos svojega znanja in spoznanj na druge. Njegova ideja je bila namenjena splošnemu dobremu počutju in sreči vseh ljudi. Menil je, da le s pravičnostjo pridemo do prave sreče. Zato je v Državi ljudi razdelil na sloje, kjer vsakdo opravlja svoje delo, za katerega je najbolj sposoben, in s tem koristi skupnosti – državi. Skrb države pa ni fokusirana le na posameznika, temveč tudi na državo. Vsak posameznik mora imeti torej svoje mesto v državi in naj dela in živi v državi, ki je nastala za korist in zaradi posameznikov, da živijo v skupnosti, kjer so sprejeti in del nečesa dobrega. Kuzmanić (2007, 338) pa ob tem dodaja, da »je tukaj država le še izpraznjeno, drseče ime [...] za nekaj, kar je treba poimenovati veliko, makropodjetje, veliki produkcijski obrat, ki deluje po načelih velike razširjene družine ali Naroda. Družba je v tej opciji natanko to: velika, razširjena družina [...] podjetnikov, na vrhu katere stojijo makromanagerji (predsednik vlade in predsednik »države«), v samih osnovah pa varno čepijo njeni nesmrtni founding fathers (pravniki, pisatelji, svečeniki ...[...]).«

7 SKLEP

V naši raziskavi smo ugotovili, da je bila Platonova Država v konceptu ideje njegove idealne države velik dosežek tistega in našega časa. Je pa bila to zgolj ideja, ki v realnosti ni bila izvedljiva. Njegova idealna država, kjer sodelujejo vsi državljani soodvisno in se ji tudi v tem smislu podrejajo, bi sicer prinesla gospodarski razvoj, vendar pa bi prišlo do socialnih in ekonomskih neenakosti in izgube harmonije.

Petravić v svojem predgovoru »Grške antične države in njene ureditve« navaja:

Zanimivo je dejstvo, da so Platonove misli o državi presegle njegov čas, prek srednjeveških in kasnejših filozofov pa so celo vplivale na ustavo ZDA, ki danes nekako veljajo za matično državo demokracije. Pomemben je tudi podatek, da so antični Grki izumili volilne sisteme. Grki so odkrili ne le demokracijo, temveč tudi politiko, umetnost doseganja odločitev z javno razpravo in upoštevanjem teh odločitev kot nujen pogoj civiliziranega družbenega bivanja. (2009)

Veliko se lahko torej naučimo iz Platonovih analiz moralnih nevarnosti denarja in o poslovnem življenju na splošno. »Njegova analiza psihološke korupcije denarja in motiv za pridobivanje dobička sta bolj značilna za sodobno življenje, kot sta bila za časa Platonovega življenja.« (Walsh 2007)

Platon je v trgovini, dobičku in obrestih videl grožnjo idealni državi in je zato želel vzpostaviti kontrolo nad denarjem, obrestmi in bogastvom. Platon je spoštoval človekove vrednote, še posebej krepost in pravičnost. Njegova ideja je bila, da bi državi vladali ljudje, ki te vrednote premorejo, so razgledani in spoštovani ter imajo izkušnje. Le takšni, je menil, lahko delajo v dobro ljudi in države. Zato je tudi filozofe, ki naj bi, po njegovi ideji, vse to bili, postavil na čelo države. Platon (1977, 121) tako poudarja: »Zmagovalci, torej, če želijo rešiti državo, morajo za medsebojne pogovore izbrati tiste, za katere vedo, da so najsposobnejši Heleni, in to v prvi vrsti starejše ljudi, ki imajo doma ženo in otroke, ki imajo za sabo večje število prednikov in dovolj veliko imovino.«

Platon je bil tudi velik kritik hremate in bogastva. V svojem Sedmem pismu (1977, 109-110) ugotavlja, da »nobena država ne more z nobenim zakonom doseči notranjega miru, dokler ljudje mislijo, da je potrebno vse trošiti do pretiranosti, in dokler živijo v prepričanju, da morajo biti svobodni brez dela, razen od veselice, pijančevanj in ljubezenskih naslad, ki jih vsakodnevno pripravljajo. Zato je nujna posledica, da te države neprestano doživljajo spremembe v svoji ureditvi, ki je lahko le tiranska ali oligarhijska ali demokratična, in da tisti, ki v njih vladajo, ne prenesejo, da se omenja ime tiste ureditve, ki sloni na pravičnosti in enakopravnosti.«

Seveda je Platon – glede na svoje izkušnje – predlagal državne ureditve, ki bi po njegovem prinesle pozitivne spremembe tako ljudem kot državi. Kot otrok se je namreč želel ukvarjati z državnimi posli, vendar je, še posebej po smrti Sokrata, ki so ga po krivici obsodili ravno

državni veljaki, to opustil. Ni pa mogel preboleti, da se Sokrat za življenje ni boril. Bil je časten mož, ki se smrti ni upiral, če so mu jo dodelili tisti (državni porotniki), ki so smatrali, da mora umreti. Platon je zato napadel atensko demokracijo, saj jo je obtožil, da je kriva za Sokratovo smrt. Tako Platon (1977, 115) navaja, da »mora razborit človek dvigniti svoj glas, če se mu zazdi, da se z državo slabo upravlja, vendar samo v tem primeru, če njegove besede ne bi bile zaman oz. bi moral zaradi njih umreti. Nikakor pa ne sme uporabiti nasilja v državi v želji, da spremeni njeno ureditev, če ona ne more postati popolna brez pregnanstva in pobijanja ljudi. Takrat mora človek mirovati in sebi in svoji državi želeti le srečo.«

Menimo, da bi bilo potrebno vzpostaviti državno ureditev, kjer bi bili dejansko vsi svobodni, vsi enaki: dobivali bi sorazmerno, morda enako plačo za kakršnokoli delo oz. storitev in enake pokojnine, bili bi vsi odgovorni za svoja dejanja, zmanjšali bi zakone in podzakonske akte na minimalno in se ne bi eden z drugim izpodbijali tako, da lahko odvetniki za vsako zadevo poiščejo luknjo. Za vodenje bi uporabili strokovnjake, ki bi imeli visoko izobrazbo – preverjeno, ne kupljeno, in imeli bi 14-dnevne sprejemne izpite, na katerih bi se izkazovala njihova razgledanost, strokovnost, etičnost in skrb za druge, njihov smisel za poslovnost in poslovne protokole, preverila bi se njihova odgovornost do narave, ekosistemov, sočloveka, otrok, starejših in imeli bi enako plačo kot vsi ostali. Komisija bi bila sestavljena iz filozofov in strokovnjakov, ki ne bi bili pristranski, in izmed teh bi se izvolilo le nekaj članov, ki bi vodili državo. Vsi državljani bi imeli brezplačno zdravstvo, zdravila in vse, kar je z zdravljenjem povezanega, brezplačno šolstvo, kjer bi se že otroke učilo življenjsko pomembne stvari in se jih ne bi poneumljalo, ljudi bi usmerjali v tisto, v čem so dobri in radi tisto delajo. Kralj (2003, 12) naše misli dopolnjuje s tem, da bi »potrebno ekonomijo dobička, navideznega svobodnega trga in brezkončnih borznih špekulacij morala zamenjati neka povsem drugačna ekonomija, ki bi morala temeljiti na pravičnejši porazdelitvi planetarnih dobrin, ki bi omogočala preživetje in spodobno življenje vsem prebivalcem planeta.«

Ljudje v svoji apatičnosti pogosto ne vidimo več izhoda. Zdi se nam, da posameznik ne more več ničesar spremeniti. »Ni časa za nebogljenost, prepuščanje usodi, za tarnanje ter razmišljanje in delovanje po liniji najmanjšega odpora: 'Saj sam ne morem nič storiti, svet je pač takšen.' Vsakdo lahko po svojih najboljših močeh prispeva k drugačnemu svetu, ki temelji na drugačnih ekonomskih temeljih.« (Kralj 2003, 12)

Platon je bil mnenja, da so vrednote ljudi tiste, ki določajo človeka, in ne denar. V današnjem času bi se z njim strinjali le v prvem delu, saj denar danes pač nujno potrebujemo za preživetje. In, v bistvu ne potrebujemo ničesar drugega za dostojno življenje: prenočišče, hrano, dobre prijatelje in zdravje. Pollan in Levin (1998, 67) pa lahko naše misli dopolnita z naslednjim predlogom: »Niste podjetje, ampak človeško bitje. Nobene potrebe ni, da bi za sabo puščali svoj denar. Zapustite svet taki, kot ste vanj prišli – brez prebite pare.«

7.1 Možnosti za nadaljnje raziskovanje

Razmeroma nizka stopnja zanimanja Platonovih raziskav na to temo se ujema s tem, da je njegovo stališče pogosto razloženo skozi zgodovinsko okolje, v katerem Platon piše in ni v povezavi z njegovimi filozofskimi tezami. To se dogaja predvsem v povezavi s Platonovo kritiko sofistov, ki pobirajo honorarje. Največkrat je to obrazloženo tako, da Platon aristokratske obsodbe proti pridobivanju denarja izkorišča, da obrekuje sofiste, ki konkurirajo njegovi šoli. Glede na prepoved posedovanja posesti (lastništva) v Državi se zagovarjajo teze, da se je Platon s to kritiko pripravljajl za sodobno demokracijo, kjer se mešajo politična moč in finančni interesi, kar povzroča veliko škode.

Platon je bil Aristotelov učitelj, katerega hrematizem je bolj znan, saj ga je Aristotel v svoji ideji natančneje opredelil. Platonov hrematizem je v osnovi zelo malo raziskan. Gre predvsem za raziskavo o hremati – denarju in pridobivanju denarja – hrematizmu ter njuni povezanosti s človekovimi vrednotami: krepostjo in pravičnostjo ter seveda kritiko sofistov in bogastva. Večina literature je v tujem jeziku, natančneje v nemščini, zato priporočamo raziskavo in primerjavo Platonovih Države in Zakonov. Bila bi zanimiva.

7.2 Prispevek k stroki

Platon je bil prvi, ki je napisal idejo o državi in o njenem delovanju. Kot filozof se je z velikim občutkom za človeka posvečal etičnim vprašanjem države do človeka. V osnovi je Državo razdelil na različne sloje ljudi: od vladarjev, vojščakov do delavcev, nato pa se je ukvarjal s hrematizmom in njegovim vplivom na človeka, na njegovo moč, ki jo velike količine hremate omogočajo, in z njo povezanim pohlepom. Zanimala ga je pravičnost v zvezi s pridobivanjem hremate, ki je danes nihče več ne omenja in je že davno izginila. Nasploh so vrednote ob tako velikem pomenu denarja v današnjem svetu čisto zamrle. Postali smo apatični do okolice in do sočloveka.

V našem prispevku smo raziskali Platonov pogled na hrematizem in ga primerjali z današnjim pridobivanjem denarja. Skozi samo raziskavo smo podali nova spoznanja o hrematizmu in bogastvu ter ju primerjali z današnjim časom.

LITERATURA

- Annas, Julia. 1989. *An Introduction to Plato's Republic*. Oxford.
- Altaras Panda, Ivor. 2003. *Pojam obćeg dobra kot Platona*. Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu.
- Barney, Rachel 2001. *Platonism, Moral Nostalgia and the City of Pigs*. Proceedings of the Boston Area Colloquium in Ancient Philosophy XVII. Leiden/Boston/Köln, 2007-227.
- Benić, Đuro. 2016. Ekonomska misao u antičkoj Grčkoj: Ksenofont i Platon. *Ekonomska misao i praksa DBK*. GOD XXV. BR. 1. (3-22).
- Blagojević, Miroslav. 2016. *Antična ekonomska misao*. Završni rad, Fakulteta ekonomije i turizma »dr. Mijo Mirković« Pula.
- Blok, Josine. 2013. Citizenship, the Citizen Body and its Assemblies. *A Companion to Ancient Greek Government*. West Sussex: John Wiley-Blackwell: 161-175.
[https://student.cc.uoc.gr/uploadFiles/1108-%CE%9C%CE%9A%CE%9B%CE%A6024/A%20Companion%20to%20Ancient%20Gree%20Government-Wiley%20\(2013\).pdf](https://student.cc.uoc.gr/uploadFiles/1108-%CE%9C%CE%9A%CE%9B%CE%A6024/A%20Companion%20to%20Ancient%20Gree%20Government-Wiley%20(2013).pdf). (3. 3. 2017).
- Bobonich, Christopher. 2010. Plato's Laws. *A Critical Guide*. Cambridge: 1-11.
- Bratož, Rajko. 2010. *Grška zgodovina*. Ljubljana: Študentska založba.
- Cerar, David. 2010. *Demokracija atenske oblasti in liberalne vladavine*. Magistrska naloga, Fakulteta za družbene vede v Ljubljani.
- Cooper, John M. 2000. Two Theories of Justice. *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association* 74: (5-27).
- Desmond, William D. 2006. The Greek Praise of Poverty. *Origins of Ancient Cynism*. Notre Dame.
- Dwyer Coorey, David. 2002. *DSU Doctoral Dissertations: The Greek sophists: teachers of virtue: 104-164*. http://digitalcommons.lsu.edu/gradschool_dissertations/270. (3. 4. 2017).
- Flaceliere, Robert. 1959. *Grčka u doba Perikla*. Zagreb: Naprijed.
- Finley, Moses. I. 1987. *Antična ekonomija*. Ljubljana: Založba ŠKUC.
- Gagarin, Michael. 2013. Laws and Legislation in Ancient Greece. *A Companion to Ancient Greek Government*. West Sussex: John Wiley-Blackwell: 221-234.
[https://student.cc.uoc.gr/uploadFiles/1108-%CE%9C%CE%9A%CE%9B%CE%A6024/A%20Companion%20to%20Ancient%20Gree%20Government-Wiley%20\(2013\).pdf](https://student.cc.uoc.gr/uploadFiles/1108-%CE%9C%CE%9A%CE%9B%CE%A6024/A%20Companion%20to%20Ancient%20Gree%20Government-Wiley%20(2013).pdf). (3. 3. 2017).
- Hedžet Toth, Cvetka. 2012. Koliko morale prenese bogastvo. *Antropos* I-2 (225-226), 325-342. file:///C:/Users/Uporabnik/Downloads/Koliko_URN-NBN-SI-DOC-WK7P5IAR.pdf. (4. 4. 2017).
- Henaff, Marcel. 2009. *Der Preis der Wahrheit - Gabe, Geld und Philosophie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- History of philosophy. 2011. *In Dialogue: the Life and Works of Plato*. Slika.
<https://www.historyofphilosophy.net/plato-life>. (6. 8. 2017).
- I učbeniki 2016. Spletno mesto interaktivnih učbenikov. *Umetnost starih grkov*. Slika.
<https://eucbeniki.sio.si/lum/3187/index1.html>. (6. 8. 2017).

- Jakovac, Štefan. 2013. *Denarno poslovanje*. Ljubljana: Šolski center za pošto, ekonomijo in telekomunikacije Ljubljana.
- Kavčič, Bogdan. 2012. *Pohlep*. IBS Mednarodna poslovna šola Ljubljana.
[Http://porocevalec.ibs.si/sl/naslovnica/2015-dr-bogdan-kavi-pohlep](http://porocevalec.ibs.si/sl/naslovnica/2015-dr-bogdan-kavi-pohlep). (3. 3. 2017).
- Kiković, Daliborka. 2016. *Platon in Akademija*. <http://akropola.org/clanki/platon-in-akademija>. (2. 4. 2017).
- Kralj, Rok. 2003. *K ekonomiji delitve*. Kamnik: samozaložba.
- Krulc, Marko. 2009. *Aristotel in participativna demokracija*. Diplomsko delo, Filozofska fakulteta v Mariboru.
- Kuzmanič, Tonči. 2007. Management kot dekonstrukcija prava in države. *Časopis za kritiko znanosti* 35(229/230): 329-343.
- Lee, Desmond. 1974. *Plato. The Republic*. London.
- Lopez Melero, Raquel. 1994. *Kako so živeli Grki*. Ljubljana: EWO.
- Majerhold, Katarina. 2004. Ljubezen – pot od spodaj navzgor ali od zgoraj navzdol? *Časopis za kritiko znanosti* 32(217/218): 273-288.
- Miller, David. 2007. *Politična ekonomija. Zelo kratek uvod*. Ljubljana: Kratika.
- Modic, Tjaša. 2012. *Ekonomska in socialna pravičnost po Platonu*. Diplomski naloga, Fakulteta za management Koper.
- Morrow, Glenn W. 1960. *Plato's Cretan City. A Historical Interpretation of the Laws*. Princeton.
- Nietzsche, Friedrich. 1984. *Tako je govoril Zaratuštra*, Ljubljana: Slovenska matica.
- Nussbaum, Martha. 2001. *Uppheavals of Thought, The Inteligence of Emotions*. Cambridge Press, MA.
- Petravić, Rok. 2009. *Grška antična država in njene državne ureditve*. Diplomsko delo, Pravna fakulteta v Mariboru.
- Platon. 1967. *Apologija, Kriton*. Ljubljana: Mladinska knjiga v Ljubljani.
- Platon. 1977. *Državnik, Sedmo pismo*. Zagreb: Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu »Sveučilišna naklada Liber«.
- Platon. 1995. *Država*. Ljubljana: Založba Mihelač.
- Pollan, Steven M. in Levine Mark. 1998. *Končajte v bankrotu*. Ljubljana: Orbis.
- Puljić, Ante. 2001. Pojam ekonomije kroz stoljeća. *Ekonomski pregled* 52 (5-6), 545-569.
[Http://hrcak.srce.hr/28726](http://hrcak.srce.hr/28726). (12. 10. 2016).
- Rutar, Dušan. 2001. Predavanje v ZUIM. Kamnik, 30. november.
- Schaps, David M. 2003. Socrates and the Socratics. When Wealth Became a Problem. *Classical World* 96: (131-157).
- Schlange-Schöningen, Heinrich. 2002. Reiche Sophisten – arme Philosophen? *Gelehrte in der Antike*. Köln: (17-39).
- Smith, Adam. 2010. *Bogastvo narodov*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Sovre, Anton. 2002. *Stari Grki*. Ljubljana: Slovenska matica.

- Schriegl, Anna. 2013. *Platons Kritik an Geld und Reichtum*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH.
- Švajncer, Marija. 2002. *Esej o zlu*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Walsh, Adrian. 2007. *Plato on Money and Commercial Life*.
<https://dspace.flinders.edu.au/dspace/handle/2328/8058>. (30. 3. 2017).
- Ziegler, Bernd. 2008. *Geschichte des ökonomisches Denkens*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH.

VIRI

Gabler Wirtschaftslexikon. 2017. *Gerechtigkeit*.

[Http://wirtschaftslexikon.gabler.de/Definition/gerechtigkeit.html](http://wirtschaftslexikon.gabler.de/Definition/gerechtigkeit.html) (3. 7. 2017).

Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ). 2017. [Http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html](http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html) (6. 6. 2017).

Ustava RS. *Uradni list RS*, št. 33/91, 42/97, 66/00, 43/03, 68/06, 47/13, 75/16.